

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filosofická fakulta

Katedra historie

**Zacházení s těly zemřelých zvířat a lidí ve
střední době hradištní na Moravě**

Hana Kartousová

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.

Olomouc 2012

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze literaturu uvedenou v seznamu.

V Olomouci dne 2. 5. 2012

Hana Kartousová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce Prof. PhDr. Josefu Ungerovi, CSc. za jeho rady a pomoc při zjišťování informací o dané problematice a při výběru literatury.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Soužití člověka se psem a koněm.....	7
2. 1. Člověk a pes	7
2. 2. Člověk a kůň	7
3. Zvířecí pohřby u Avarů a Bavorů v 7. - 8. století	9
3. 1. Avaři.....	9
3. 2. Bavoři.....	11
4. Pohřební ritus Slovanů ve střední době hradištní.....	12
5. Soupis lokalit s objevem pohřbeného koně či psa	15
6. Pohřby koní ve střední době hradištní na Moravě	22
6. 1. Břeclav-Pohansko	23
6. 2. Krčmaň – Za hatí, okr. Olomouc	25
6. 3. Letonice – okr. Vyškov	25
6. 4. Mikulčice-Klášteřisko, okr. Hodonín.....	26
6. 5. Mutěnice-Zbrod, okr. Hodonín	28
6. 6. Olomouc-Nemilany 1	28
6. 7. Sporné lokality Náměšť na Hané a Přítluky.....	29
7. Pohřby psů ve střední době hradištní na Moravě.....	30
7. 1. Břeclav-Líbivá.....	30
7. 2. Břeclav-Pohansko	31
7. 3. Velké Bílovice – okr. Břeclav	31
8. Analogie na lokalitách v Bajči a Borovcích.....	33
8. 1. Zvířecí pohřby v Bajči	33
8. 2. Pohřby koní v Borovcích	34
9. Deponování lidských jedinců v sídlištních objektech.....	36
9. 1. Objekt 6/86 v Letonicích, okr. Vyškov	36
9. 2. Studna z Velkých Bílovic.....	38
9. 3. Analogie na Slovensku.....	39
9. 4. Otroci na Velké Moravě?	39
10. Závěr	41
11. Resumé.....	44
12. Literatura a elektronické zdroje	45

13. Obrázková příloha.....	50
----------------------------	----

1. Úvod

V předložené práci se zabývám pohřby zvířat ve středohradištním období na Moravě. Úkolem mé práce je srovnání způsobu zacházení s uhynulým zvířetem a člověkem. Zabývat se budu pohřby koní a psů, protože právě tato dvě zvířata hrála důležitou úlohu v životě tehdejších lidí, kůň jako dopravní prostředek a atribut bojovníka, a pes jako hlídač. Středohradištní období je ohraničeno rokem 800 na jedné straně a rokem 950 na straně druhé (Unger 2008, 5). Tato část našich dějin je charakterizovaná vyspělým slovanským osídlením, existujícím na našem území již od poloviny 6. století (Měřínský 2002, 13), které se pro dané období označuje jako Velká Morava. Toto období je charakteristické přechodem na kostrový pohřební ritus, což se vysvětluje jako možná snaha napodobit špičky společnosti avarského kaganátu, nebo Franské říše. V avarském kaganátu se Slované mohli inspirovat i v pohřbívání koní. Také se v tomto období u nás objevují první christianizační snahy a postupný přechod ke křesťanství, který se projevuje právě ve způsobu pohřbívání. Pohanské zvyky však přežívají ještě dlouhá léta a i tímto způsobem se dá vysvětlit důvod pietního zacházení se zvířaty. Kůň byl v tomto období využíván už i pro vojenské účely, nejen jako dopravní prostředek, a nabýval tedy na větším významu. Jeho pietní uložení do země po bojovníkově smrti můžeme proto považovat za odraz jeho důležitosti. Pes jako přítel člověka byl jistě pro obyvatele hradisek také důležitý, což nám naznačuje i jeho občasné pietní uložení.

Mým cílem je v této bakalářské práci popsat zacházení s tělem zemřelého koně a psa, a porovnat způsob zacházení s uhynulým zvířetem se způsobem zacházení s mrtvým člověkem, a to na Moravě ve střední době hradištní. Pokusím se také předložit soupis moravských lokalit, kde byl objeven pohřbený kůň či pes. Zdá se mi, že tomuto jevu je v naší literatuře věnován poměrně malý prostor, i když si myslím, že nám v mnohém pomůže pochopit myšlení a život těchto lidí.

2. Soužití člověka se psem a koněm

2. 1. Člověk a pes

Pes v lidském životě hraje velmi důležitou roli. Byl prvním domestikovaným živočichem a je proto v blízké společnosti člověka nejdéle ze všech zvířat. Za předky psa se považuje vlk, šakal a kojot; v evropském prostředí hraje však významnou roli pouze ochočení vlka. Rozdíl mezi vlkem a psem je ve velikosti mozkovny, v délce patra a v uspořádání zubů. Nejvíce se v literatuře domestikace psa dává do období 10 až 15 tisíc let př. n. l., ale nové výzkumy, které se soustředily na zkoumání právě lebek vlků z lokality Předmostí u Přerova, zjistily, že domestikace vlka proběhla patrně už mnohem dříve – v období 25 tisíc let nazpátek. Byly objeveny i stopy po rituálech, kdy psům byla lebka proražena, aby zlý duch mohl opustit tělo. Podle M. Olivy je možné, že vlk byl ochočen ještě mnohem dříve, ale potom zase zdivočel (ČT24, 2011, [online]). Vlky to k lidem táhlo nejspíš kvůli odpadkům, tedy snadno získané potravě. Lidé si postupně od štěněte vlky vychovávali. Vztah pes – člověk byl tedy od začátku oboustranně výhodný. Postavení psa se zkomplikovalo s počátky křesťanství, kdy byl vnímán spíše negativně.

Ačkoli v 9. století se na našem území již rozmáhá křesťanství, můžeme pozorovat zacházení s uhynulým psem ještě v pohanském duchu. Na našem území byl pes ve střední době hradištní pohřben na několika lokalitách rituálně, což může svědčit o jeho zvláštním postavení v lidském společenství.

2. 2. Člověk a kůň

Kůň byl významným loveným zvířetem a už paleolitičtí lovci mu připisovali zvláštní význam, o čemž svědčí jak jeskynní malby, tak podobizny koní ať už vyryté na kostech nebo zhotovené z hlíny.

Na ochočení divokých koní na pomezí Asie a Evropy mají s největší pravděpodobností podíl stepní kmeny někdy v období 4 tisíc let př. n. l. Odtud se chov koní zřejmě ve 3. tisíciletí rozšířil do Číny (Dobroruka – Kholová 1992).

O chovu koní na našem území máme více informací teprve od vpádu Hunů do střední Evropy. Většího významu nabyli koně až v době hradištní, kdy se kůň nepoužíval již jen jako dopravní prostředek, ale byl použit i ve vojenství (Dušek 1996, 66-67). Pro Slovany znamenal kůň mnohem více, byl také spojován s bohem

slunce a války. O významu těchto posvátných koní svědčí také to, že se o ně mohli starat pouze pohanští duchovní a byli drženi v posvátných pohanských ohradách (Měřínský 2002, 561). Kůň byl atributem vojenství, pro bojovníky v období (nejen) Velké Moravy měl jistě velký význam a proto v mužských hrobech často nalézáme ostruhy či jiné části koňského postroje, které jsou snad připomínkou jezdeckého umění zemřelého. Z několika lokalit na Moravě datovaných do střední doby hradištní máme i doklady pohřbů koní.

3. Zvířecí pohřby u Avarů a Bavorů v 7. - 8. století

3. 1. Avaři

Avarský kaganát vznikl v oblasti Karpatské kotliny v druhé polovině 6. století a trval až do konce 8. století, kdy byl rozvrácen Karlem Velikým. Pod avarskou nadvládou bylo kromě jiných i území dnešního jižního Slovenska (Zábojník 2004, 7). Avarský kaganát svou blízkostí velmi ovlivňoval vývoj ve starší době hradištní i na jižní Moravě. Avaři své mrtvé pohřbívali převážně kostrově. Postupný přechod ke kostrovému ritu na Moravě proto někdy bývá vysvětlován možnou snahou napodobit vyšší kulturní avarské prostředí. Žárový pohřební ritus se u Avarů objevuje také, ale spíše v okrajových místech kaganátu, kde se avarská a slovanská společnost prolínala (Unger 2002, 31).

Z avarského prostředí je znám velký počet pohřbů koní, způsoby jejich uložení jsou rozmanité. V menší míře se setkáváme s pohřbem pouze části koňského těla (většinou jsou pohřbeny lebky a části končetin), ve většině případů se však jedná o uložení celého koně (Zábojník 2004, 33). Ten bývá pohřben buď spolu s mrtvým člověkem, v tom případě leží vedle něj, nad nebo za ním; nebo se jedná o dva koně pohřbené spolu či o samotný hrob koně. Zvláštností je, že koně nebyli uloženi pouze v mužských jezdeckých hrobech, ale také v ženských. Takových případů máme ze Slovenska doloženo několik. Jednalo se spíše o ženy starší, které byly pohřbeny bez klasických mužských atributů, jako je zbraň či opasek (Unger 2002, 31). Také se na území Slovenska nachází jezdecké hroby nedospělých jedinců, v těchto se naopak zbraně či kování opasku našlo. Na většině pohřebišť převládá shodná orientace jezdce a koně (SZ-JV), pokud je orientace koně opačná, jedná se o pohřebišťe na okraji kaganátu. Zatím zůstává neznámý způsob smrti těchto zvířat, uvažuje se o přetnutí míchy či o otrávení, většina takto pohřbených koní z území Slovenska v době avarského kaganátu byla v dobrém věku a jednalo se o kvalitní jedince, ve většině případů o hřebce (Zábojník 2004, 33-37).

Co se týče lokalit, zmíním lokality Holiare, okres Komárno, odkud pochází 26 jezdeckých hrobů z 600 celkových. V Košicích, části Šebastovce I, bylo odkryto 46 jezdeckých hrobů z 369 celkových. Tyto jezdecké hroby byly poměrně bohatě vybavené (našla se kování opasků, zbraně, součásti koňských postrojů). Na lokalitě Kechnec, okres Košice, bylo objeveno 164 kostrových hrobů, z toho bylo 46 jezdeckých. Na této lokalitě měly hroby opačnou orientaci (JV-SZ). V Komárně byly

jezdecké hroby objeveny na několika polohách. Jedná se o Komárno IV, kde bylo odkryto 28 kostrových hrobů, z toho 21 jezdeckých. Některé z nich byly antropologicky určeny jako hroby žen; Komárno VI, zde bylo z 33 kostrových hrobů 5 jezdeckých; Komárno VIII, objeveno 25 kostrových hrobů, z toho 11 jezdeckých; Komárno IX, jedná se o jednu z nejdůležitějších lokalit z období avarského kaganátu na území Slovenska, bylo zde odkryto 153 kostrových hrobů, z toho 63 jezdeckých. Na této lokalitě byla většina hrobů vykradená, především to byly právě jezdecké hroby, kromě jediného všechny nesly stopy sekundárního zásahu. Navzdory tomu byla jejich výbava mimořádně bohatá. I z této lokality byly některé z jezdeckých hrobů antropologicky určeny jako hroby žen (Zábojník 2004, 78-95). Jezdecké hroby tvořily velké procento z celkového počtu hrobů na slovenských lokalitách, z toho můžeme usuzovat, že jezdcí tvořili podstatnou část společnosti a jejich koně měli velký význam.

Orientace jezdce a koně se dá rozdělit do dvou skupin. V prvním případě, který na pohřebištích převládá, je jezdec uložen ve směru SZ-JV a kůň je orientován shodně s ním po jeho levé ruce. V méně častějších situacích, kdy je jezdec uložen opačně, tedy JV-SZ, leží kůň po jeho pravé ruce, ale je orientován opačně než jezdec, tedy ve „správném“ směru SZ-JV (Tab. 1, Tab. 2, Obr. I).

Tab. 1

Objekt	Orientace	Poloha koně
Jezdec	SZ-JV	x
Kůň	SZ-JV	nalevo od jezdce

Tab. 2

Objekt	Orientace	Poloha koně
Jezdec	JV-SZ	x
Kůň	SZ-JV	napravo od jezdce

Výjimku z těchto pravidel tvoří např. jeden jezdecký hrob z Holiar, kdy byl opačně orientovaný kůň uložen po pravici jezdce, i když na pohřebišti převládala shodná orientace jezdce a koně, který ležel po jezdcově levici, ve směru SZ-JV. Na lokalitě Štúrove I byl shodně orientovaný kůň naopak uložen po pravici jezdce. Těchto výjimek existuje jen pár, ve většině případu můžeme orientaci jezdce a koně zařadit do první nebo druhé skupiny. V několika případech byl objeven samostatný hrob koně, pozůstatky člověka v něm nebyly zjištěny. Jedná se např. o hrob z Košic-

Šebastovce I, který se proto považuje za tzv. symbolický jezdecký hrob (Zábojník 2004, 33- 36).

3. 2. Bavoři

Taktéž Bavoři, kteří se formovali kolem řeky Dunaje, Isary a Innu, pohřbívali své mrtvé kostrově. Běžně pohřbívali do dřevěných rakev; vně rakví byly v mužských hrobech uloženy zbraně, keramika, sklo a také součásti koňských postrojů. U Bavorů jsou známé případy pohřbů koní a psů, dokonce i sokolů (Unger 2002, 34). Opět tedy zvířata, která měla velký význam v boji či při lovu. Zatímco uložení koně a jezdce do společného hrobu, tedy tzv. jezdecký hrob, je jev vyloženě specifický pro avarské prostředí, samostatně uložený kůň je poměrně častý jev ve střední, západní i severní Evropě už od 5. století (Staššíková-Štukovská 2001, 376-377). Tak jako doprovázeli koně, psi a sokoli svého pána do hrobu, zdá se, že v případě Bavorů bylo někdy podobně nakládáno i s čeledí (Unger 2002, 34).

Důvod uložení koně (či jiného zvířete) se svým pánem do hrobu vidím ve funkci milodaru. Totiž že kůň představoval ve svém důsledku pouze majetek dotyčného bojovníka a byl mu proto přiložen do hrobu podobně jako keramika, ozdoby či zbraně.

4. Pohřební ritus Slovanů ve střední době hradištní

Pohřební ritus ve sledovaném období prodělal významnou změnu. Od příchodu Slovanů v 6. století jim bylo vlastní žárové pohřbívání. Ačkoli přechod od žárového pohřebního ritu ke kostrovému se v minulých obdobích několikrát udál, v tomto období to znamenalo přechod definitivní. Žárový ritus se už do naší společnosti nevrátil (pokud nepočítáme spalování ve 20. století). Sama změna pohřebního ritu ze žárového na kostrový je pravděpodobně následkem změny v myšlení a v náhledu na posmrtný život. Nemůžeme zcela jasně říct, jaký měl žárový ritus smysl a význam a co přesně představoval. Můžeme se jen domnívat, že tělo mrtvého muselo projít očistným plamenem, zbavit se tak tohoto světa a pokračovat v životě po smrti (Měřínský 2006, 466; Lutovský 2009, 3-6). Přechod k ukládání neporušených, nespálených těl do země nám tedy ukazuje obrovský posun ve vnímání života. Žárový ritus, aspoň částečný, se však v daném období nadále udržuje, i když kostrový výrazně převažuje. Můžeme tedy mluvit spíše o birituálním pohřbívání, kdy se pohřbívalo jak kostrově, tak žárově.

Ukládání nespálených mrtvých těl do země nejprve souviselo s elitou slovanského obyvatelstva. Počátky této změny jsou spojovány se společensky nejvyššími, až poté se kostrový pohřební ritus šířil mezi ostatní, zemědělské obyvatelstvo (Měřínský 2006, 467-469), které k němu postupně přechází v průběhu 9. století (Unger 2008, 10). Důvodem, proč se tato změna ujala nejprve u společenské elity, byla zřejmě snaha odlišit se, vydělit se od ostatního, obyčejného obyvatelstva. Názory, proč k této změně došlo, se různí. Podle některých badatelů je důvodem postupné pronikání křesťanství na Moravu, a to ve dvojí podobě. Buď tak, že se šířilo už samotné křesťanské učení, nebo tak, že se rozšiřovala pouze zvěst z okolí, které už bylo křesťanské, o nutnosti ukládat neporušená těla, aby byla zajištěna nesmrtelnost (Měřínský 2006, 469-470). Důvodem změny pohřebního ritu také mohlo být sousedství avarského kaganátu či Franské říše. Moravští Slované se totiž mohli snažit napodobit vyšší kulturní prostředí, což mělo za důsledek právě napodobení stylu pohřbívání. Myslím si, že změna pohřebního ritu byla důsledkem více faktorů. Tento přechod určitě nebyl odrazem jen jakéhosi napodobení okolí, ale šel ruku v ruce se změnou v uvažování. Jistě působily i vlivy z vnějšku, ale samotný popud k tomuto posunu musel přijít z vnitřku.

V kostrových hrobech byl mrtvý uložen na zádech v natažené poloze, s rukama nejčastěji podél těla. Orientace byla většinou Z-V, pohled tedy směřoval k východu slunce. Své mrtvé pohřbívali buď na plochých pohřebištích, nebo pod mohylami. Ploché hroby se nachází mnohem častěji než mohylníky, ale to může být způsobeno tím, že mohyly byly zničeny orbou. Hrobovou jámu upravovali rozmanitě, nejčastěji má však tvar obdélníku se zaoblenými rohy, občas se objeví i zbytky dřevěné rakve, nebo obložení hrobové komory dřevem. Objevují se, i když poměrně málo, také tzv. hroby s výklenky, které byly zjištěny už u Avarů (Unger 2002, 36-38). Od konce 9. století jsou postupně plochá pohřebiště uspořádány do řad, čímž se upustilo od skupinového pohřbívání, kdy se hroby koncentrovaly kolem jednoho centrálního hrobu. Došlo tak k narušení starých rodových vazeb (Lutovský 2001, 243). Mohylníky se dochovaly především v lesích, kde nebyly odstraněny orbou. Do mohyl pohřbívali jak kostrově, tak žárově. Dnešní průměry mohyl jsou v rozmezích 3 až 15 metrů a dosahují výšky až 2 metrů. V hrobech se nachází četné milodary či předměty, které souvisí s ozdobou. Také se objevují pozůstatky různých rituálních zvyků, jakými bylo rozbíjení nádob, pohřební hostina či ukládání skořápek vajec (Unger 2002, 36-38).

Novým prvkem v pohřebním ritu jsou v 9. století kostelní hřbitovy. Ty vznikají kolem nově postavených kostelů nebo i na starých pohřebištích. Zpočátku své existence na nich pohřbívala pouze elita vázaná na mocenská centra. Ačkoli byla společnost už pokřesťanštěná, určité pohanské zvyky se udržovaly dlouho. Např. milodary se do hrobů dále ukládaly, zachovaly se i určité pohřební rituály či některá místa pohřbu (Unger 2008, 10). Než prosté obyvatelstvo přešlo k pohřbívání výlučně na kostelních hřbitovech, uběhlo několik století. Postupem času se však místa pohřbů přesouvala blíže k sídlištím (Unger 2002, 40). Pronikání křesťanství tedy částečně Slovy v pohřebním ritu ovlivnilo, ale ještě několik desetiletí či století si udrželi své původní zvyky.

S pohřbíváním nespálených těl souvisí i protivampyrická opatření, která měla sloužit k tomu, aby se z nějakého důvodu obávaný mrtvý nevrátil z hrobu mezi živé a neškodil jim. Do těchto pověr nepatří jen vampýři, kteří z hrobu měli vycházet proto, aby vysávali živým krev, ale také např. vlkodlaci. Jako opatření proti jejich návratu se vysvětlují i určité zvyky, které pozorujeme ve způsobu nakládání s některými mrtvými ve slovanském prostředí. Jedná se např. o pohřeb ve skrčené poloze na boku, se svázanými končetinami, pohřeb v poloze na břicho (obličejem do země), tělo

zatížené kameny či ústa naplněná hlínou či železem. Většina hrobů s těmito zásahy bývá uložena na okrajích pohřebiště, a např. v případě lokality Starého Města v poloze Na Valách najdeme takovéto pohřby na kostelní nekropoli. Některé zásahy na těle, jako bylo např. oddělení hlavy od trupu či vykloubení končetin, se dají vysvětlit i jinak, než jako protivampyrická opatření. Může se jednat o poškození těla např. v důsledku vykrádání hrobů apod. (Lutovský 2001, 344-345; Galuška 2003, 84).

5. Soupis lokalit s objevem pohřbeného koně či psa

Zjistila jsem jedenáct lokalit s objevem pohřbeného koně (Obr. 1) a tři lokality obsahující pohřby psa (Obr. 2) na Moravě, jejichž datace spadá do střední doby hradištní.

Břeclav-Líbivá

V letech 1995-1998 zde probíhal nejprve záchranný výzkum polykulturního naleziště. Vzhledem k závažnosti nálezů byl poté přehodnocen na výzkum systematický. Na odkryté ploše byly doloženy stopy osídlení trvajících od pravěku až do novověku. Celkově bylo objeveno 92 sídlištních objektů, 15 lidských hrobů, 5 pohřbů psů, 37 kůlových jamek a jeden novověký příkop.

Pohřby psů, které spadají do středohradištního období, se nacházely buď ve velkomoravských sídlištních jamách, nebo v mělkých jamkách těsně pod povrchem. V případě, že kostra byla neporušena, byl pes uložen v anatomické poloze na boku s pokrčenými končetinami.

Lit.: Macháček, J. 2001: Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav-Líbivá 1995-1998. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana I/2000, 39-62.

Břeclav-Pohansko

Na lokalitě Břeclav-Pohansko byly systematické archeologické výzkumy zahájeny již v roce 1958. Zaměřily se na areál hradiska a v následujících letech byly prozkoumány také plochy vně areálu opevněného hradbou. V letech 1975-1979 byl realizován předstihový záchranný výzkum lokality asi 500 m jižně od hradiska v poloze jižní předhradí. Nálezy byly jak sídlištní, tak hrobové. Mezi nimi mírně zahloubená jáma, ve které byla uložena přední část kostry hříběte. V dalším, poměrně hlubokém objektu ležely kostry čtyř psů. Taktéž v dalším velkém objektu ležela kostra psa. Všechny tyto sídlištní jámy byly nalezeny v blízkosti zemnic. Na lokalitě Pohansko se nachází i dva pohřby koní u velmožského dvorce a pohřeb koně a uložení koňské lebky v poloze řemeslnický areál. Nálezy jsou datovány do středohradištního období.

Lit.: Vignatiová, J. 1992: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno.

Macháček, J. – Pleterski, A. 2000: Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). Studia mythologica Slavica, 9-22.

Dostál, B. 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku. In: Štarha, I. (ed.), Jižní Morava, vlastivědný sborník 29. Brno, 31-53.

Břeclav-Stará Břeclav 2

V prostorách pískovny byl již v roce 1930 objeven hrob bojovníka s koněm, podle nálezů je hrob datován do 9. století. Vzhledem k okolnostem se uvažuje o vlivu staromadžarských zvyků.

Lit.: Lutovský, M. 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha, 41.

Dolní Věstonice-Na pískách, okr. Břeclav

Výzkum zde probíhá od roku 1945. Bylo nalezeno obrovské kostrové pohřebiště s více než 500 hroby, mezi nimiž se nachází i dva pohřby koní ze středohradištního období. Jeden z nich, podle fotografie (Poulik 1950, 26), ležel na pravém boku, přední končetiny měl mírně pokrčené, zadní rovné (Obr. II).

Lit.: Poulik, J. 1949: Staroslovanské pohřebiště u Dolních Věstonic na jižní Moravě. Archeologické rozhledy I, 130-131.

Poulik, J. 1950: Výsledky výzkumu na staroslovanském pohřebišti u Dolních Věstonic. Archeologické rozhledy II, 22-31.

Krčmaň – Za hatí, okr. Olomouc

V roce 2000 proběhl krátký záchranný výzkum na lokalitě Krčmaň, v poloze Za hatí. Na ploše bylo prozkoumáno celkem 142 sídlištních objektů a 4 hroby, z čehož jeden hrob z doby středohradištní obsahoval pohřeb koně. Hroby zřejmě patřily k většímu pohřebišti, které bylo zničeno těžbou šterku.

Lit.: Tajer, A. 2001: Krčmaň (okr. Olomouc). Přehled výzkumů 42, 214.

Letonice – okr. Vyškov

Lokalita se nachází v areálu JZD v Letonicích na Vyškovsku. Záchranný výzkum zde probíhal v letech 1986-1987. Lokalitu nelze přesně charakterizovat, je možné, že byla využívána ve funkci kultovního areálu. Zvláštností je jedna ze

zásobních jam, označena jako objekt 3/87, ve které byla krom jiných kosterních pozůstatků nalezena kostra koně. U dna byly nalezeny kosti drobného zvířete, výše poté úplná kostra kura domácího a v úrovni největší výdutě kostra koně.

Lit.: Drozdová, E. – Šedo, O. 2004: Úvodní informace o objektu 6/86 s pohozenými lidskými kostrami a zvířecími kostrami z doby velkomoravské v Letonicích. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttkay, M. (ed.), Ve službách archeologie V, Brno, 223-235.

Mikulčice-Klášteřisko, okr. Hodonín

Roku 1954 byl v Mikulčicích zahájen systematický výzkum. Mezi lety 1968-1977 byly prozkoumány zbytky dřevěného objektu a kostrové pohřebiště s 315 hroby. Pohřební ritus na Klášteřisku zřejmě neměl přísnější pravidla, vyskytuje se zde mnoho odchylek od klasického pohřbívání. Můžeme zde nalézt také 3 pohřby koní, které se nachází v poměrně mělkých jámách, všechny z počátku středohradištního období. Koňské kostry nějakým způsobem souvisely s dřevěným objektem.

Lit.: Klanica, Z. 1985: Mikulčice-Klášteřisko. Památky archeologické LXXVI, 474-539.

Hladík, M. 2010: Zur Frage der heidnischen Kultstätte in „Těšický les“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, 101-121.

Mikulčice-Kostelisko, okr. Hodonín

V Mikulčicích na pohřebišti v poloze Kostelisko byla objevena kostra koně.

Lit.: Klanica, Z. 1985: Vorbericht über die Ergebnisse der 32. Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín). Přehled výzkumů 1985, 35-36.

Mutěnice-Zbrod, okr. Hodonín

V roce 1969 bylo povrchovým sběrem zjištěno pravěké a slovanské sídliště. Roku 1975 zde začal plošný odkryv, který pokračoval až do roku 1977. Bylo zde odkryto 117 sídlištních objektů datovaných do 7. - 10. století. Jako objekt 140 je označena mělká jáma, ve které byla uložena koňská lebka a kosti dolních končetin, které byly pečlivě uloženy pod lebkou.

Lit.: Klanica, Z. 2008: Mutěnice-Zbrod. Zaniklé slovanské sídliště ze 7. - 10. století. Brno.

Olomouc-Nemilany 1, okr. Olomouc

Stavba dálničního obchvatu narušila v roce 1999 kostrové pohřebiště z 9. až 10. století v Nemilanech, v poloze Na kopci. Bylo prozkoumáno 54 lidských a 3 koňské hroby. Pietně uložené pohřby koní se nacházely v blízkosti lidských hrobů. Jsou datovány do středohradištního období. Jejich orientace byla V-Z, zatímco lidské pozůstatky byly uloženy s orientací Z-V. Kromě obvyklých pohřbů se zde nachází i vyložené odchylky, jako např. pohřeb ženy na břicho, která byla v době pohřbu pravděpodobně svázaná.

Lit.: Kalábek, M. 2009: Hradištní lokality objevené na trase dálničního obchvatu Olomouce (1999-2005). In: Dresler, P. – Měřínský, Z. (ed.), Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Brno, 150-157.

Prušánky – okr. Hodonín

Výzkum na této lokalitě začal v roce 1975 a trval do roku 1988. Byla objevena skupina sídlištních objektů a dvě birituální pohřebiště datovaná do 8. - 11. století. V roce 1979 zde byl melioračními pracemi narušen hrob koně (Obr. III)

Lit.: Klanica, Z. 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště, díl I. Brno.

Šlapanice – okr. Brno

V roce 2009 zde bylo záchranným výzkumem zjištěno středohradištní kostrové pohřebiště. Kromě 35 prozkoumaných hrobů zde byly objeveny dvě samostatně uložené koňské kostry. Jen u jedné z nich však na základě stratigrafie můžeme předpokládat, že byla současná s pohřebištěm.

Lit.: Michna, P. 2010: Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2009. Vlastivědný věstník moravský 2010, 375-396.

Geisler, M. 2010: Šlapanice u Brna. Přehled výzkumů 51, 475-476.

Velké Bílovice – okr. Břeclav

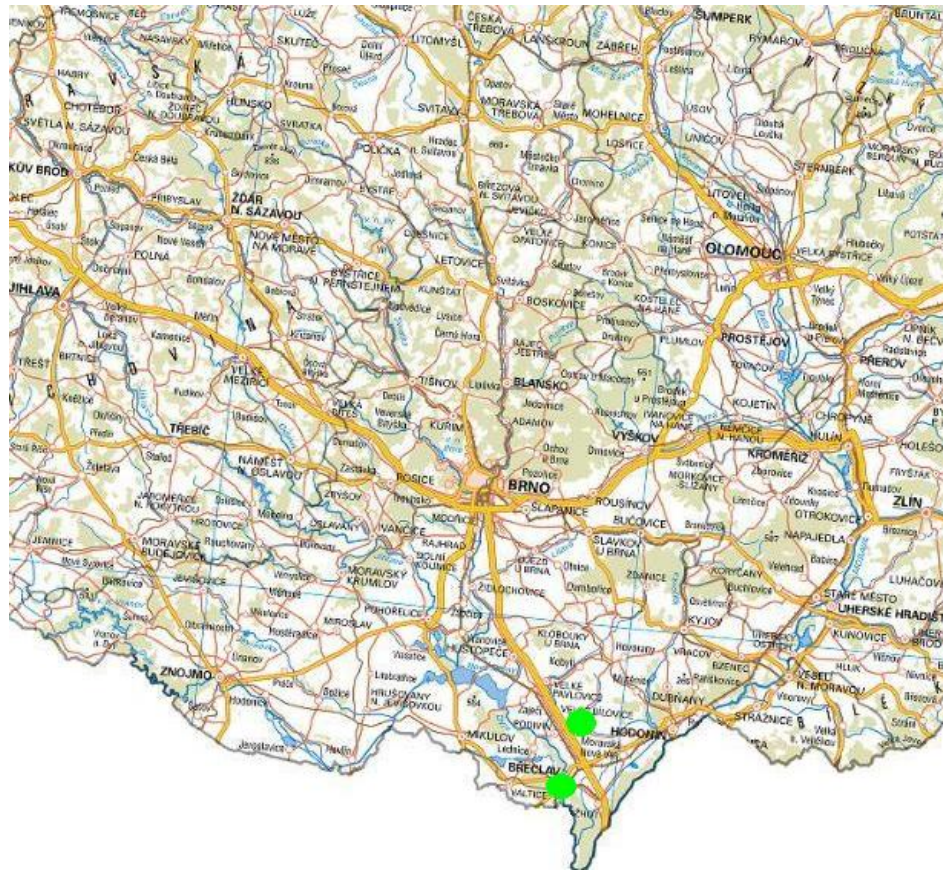
Jedná se o menší velkomoravské kostrové pohřebiště, na kterém byl archeologický výzkum zahájen v roce 1976. Mimo kostrových hrobů byly objeveny i sídlištní objekty. Mimo zkoumanou plochu byl objeven osamocený kostrový hrob a tři další sídlištní objekty datované taktéž do středohradištního období. Mezi ně patří i objekt 57, ve kterém byla objevena uložená celá kostra psa a spousta dalších zvířecích kostí.

Lit.: Měřínský, Z. 1984: Sídlištní objekty, jámy, kůlové jamky a žlábký prozkoumané při výzkumu velkomoravského pohřebiště u Velkých Bílovic (okr. Břeclav). Archaeologia historica 9, 39-63.

Obr. 1 Lokality s objemem pohřbeného koně

Obr. 2 Lokality s objevem pohřbeného psa

6. Pohřby koní ve střední době hradištní na Moravě

Kůň patřil k symbolům nově vznikající slovanské společenské elity, jeho význam byl proto značný. Byl také atributem důležitých slovanských bohů, především slunečních a válečných. Pro Slované byl tedy skoro posvátný. O posvátné koně se starali pouze kněží a byli drženi v posvátných ohradách (Měřínský 2002, 561). Tyto skutečnosti se odráží v archeologických nálezech. Je možné, že někteří z pohřbených koní představovali rituální oběť bohům. Nebo po smrti svého pána byli zabiti a pohřbeni jako jeho cenný majetek. Proč ale byli vůbec pohřbeni a proč v samostatných hrobech, to se můžeme jen dohadovat. Pokud by byli uloženi v hrobě se svým pánem, mohlo by se jednat o ekvivalent milodaru, v případě moravských lokalit tomu tak ale pravděpodobně není. Zdeněk Klanica připomíná novověké záležitosti, kdy je kůň považován za inkarnaci smrti nebo d'ábla, spojit to ale přímo s koňskými pohřby v podstatě nemůžeme (Klanica 2008, 227).

Hroby koní na pohřebištích střední, západní a severní Evropy se objevují už od 5. století a jsou poměrně časté až do 11. století. Objevují se i na Islandu z doby Vikingů, kde byli pohřbeni výlučně samci. Nejstarší hroby koní jsou známy z pozdní fáze doby stěhování národů, hlavně ze středního Německa a z oblastí, kde byly usazeni Langobardi – z Čech, Moravy, západního Maďarska a Dolního Rakouska. Jedná se buď o samostatně pohřbené koně, nebo hroby jezdce a koně (Klanica 2008, 227; Staššíková-Štukovská 2001, 377). Z doby stěhování národů je z našeho území unikátní nález mohyly na Žuráni. Jedná se o dva lidské pohřby, jeden z 5. a druhý z 6. století. Bylo zde pohřbeno i několik koní. V jedné z hrobek jich bylo snad původně šest. Ve druhé byli spolu s asi 40letou ženou uloženi dva koně (Tejral 1993, 485-487). Nejvíce samostatných pohřbů koní je známo ze slovansko-avarského pohřebiště v Tiszafürede (na severozápadě Maďarska), kde bylo odkryto 70 samostatných hrobů koní, ačkoli pro prostředí avarského kaganátu jsou příznačnější jezdecké hroby (Staššíková-Štukovská 2001, 377).

Zjistila jsem přibližně 11 moravských lokalit, na kterých se vyskytují pietně uloženi koně nebo jejich části, jedná se zhruba o 17 celých koňských koster (Tab. 3). Ačkoli někdy může být datace sporná, byli tito koně pohřbeni mezi lidskými hroby ze střední doby hradištní nebo v objektech datovaných do téhož období. Každá lokalita je něčím jiná, většinou se odlišují způsobem, jakým byl kůň uložen. Na některých lokalitách byl kůň pohřben, dá se říci, klasicky do hrobové jámy na

středohradištním pohřebišti, na jiné lokalitě byl pohozen do zásobní jámy a jinde zase byly pohřbeny jen jeho části. Kromě jediné lokality (jedná se o lokalitu Stará Břeclav 2, kde byl objeven hrob bojovníka pohřbeného s koněm, podle všeho se jedná zatím o jediný nález tzv. jezdeckého hrobu na Moravě ze střední doby hradištní) se ve všech případech na území Moravy jedná o samostatně pohřbené koně, většinou bez milodarů. Srovnání nacházíme do jisté míry s Avary či se starými Maďary, kteří v 10. století na našem území vykonávali určitou aktivitu. Pro Maďary je spíše typický buď pohřeb bojovníka s koněm, anebo pietní uložení jen určitých částí koňského těla (lebky, končetin, kůže) (Kouřil 2003, 134). V předchozím období u Avarů nacházíme jak samostatně pohřbené koně, tak jezdecké hroby, které jsou pro oblast avarského kaganátu typičtější.

Tab. 3

Lokalita	Celá kostra	Část kostry
	počet případů	
Břeclav- Pohansko	3	2 ^{1/}
Břeclav- Stará Břeclav 2	1 ^{2/}	
Dolní Věstonice- Na pískách	2	
Krčmaň- Za hatí	1	
Letonice	1	
Mikulčice- Klášteřisko	3	
Mikulčice- Kostelisko	1	
Mutěnice		1
Olomouc- Nemilany 1	3	
Prušánky	1	
Šlapanice	1	
Celkem	17	3

1/ část hřібěte, koňská lebka

2/ kůň s bojovníkem

Jelikož ne všechny lokality byly podrobněji zpracované a co se týká dokumentace koňských pohřbů, ta je v některých případech omezena pouze na fotografii zvířete či krátký popis nevyzvednuté kostry, podrobněji zde vyličím náleзовé situace jen u vybraných lokalit.

6. 1. Břeclav-Pohansko

Výzkumy na této lokalitě probíhají již od roku 1958, bylo prozkoumáno několik sídelních areálů nejen v centrální části hradiska, ale i v poloze severního a

jižního předhradí. V poloze jižní předhradí byly archeologické výzkumy zahájeny v letech 1975-1979. Bylo odkryto sídliště s přibližnou rozlohou 100 metrů na šířku a 900 metrů na délku. Celkově bylo rozděleno zřejmě na tři sídlištní uskupení, která byla spolu provázaná. Byla také objevená dvě menší kostrová pohřebiště a pak 140 hrobů, které byly rozptýlené po celém sídlišti mezi sídlištními objekty. Buď ve skupinkách, nebo samostatně. Kromě pěti koster psů, o kterých se zmíním v další podkapitole, byla na jižním předhradí objevena přední část kostry hřібěte. Byla uložena v malé, jen mírně zahloubené jámě (objekt 61), nacházející se v blízkosti zemnice. Podle obrázku (Vignatiová 1992, Tab. 26) se mi nezdá, že by takto malá jáma měla funkci zásobnice. Myslím si, že se jednalo spíše o rituální uložení, z jakého důvodu byla uložena jen půlka hřібěte, to se opět můžeme jen dohadovat. Osada na jižním předhradí může být interpretována jako sídlo jednoho či více oddílů družiny velkomoravského panovníka (Vignatiová 1992, 32, 44, 98).

Na lokalitě se nachází i pohřeb koně a hřібěte, který byl nalezen v tzv. řemeslnickém areálu (tato poloha bývá označována také jako lesní školka). Kostra koně, která se nacházela v objektu 109, byla rozložená. Kostra hřібěte byla objevena v podloží vedle objektu 110, tedy kousek od zmíněné kostry koně (Dostál – Vignatiová 1979, 38). Tento kůň a hřібě byly nalezeny mezi skupinkou hrobů. Hrob číslo 27 porušoval objekt s uloženým hřібětem. Další kostra koně byla nalezena pod linií východní stěny patřící povrchové stavbě, která se projevila kůly (Obr. IV). Jedná se o objekt 269. Koňský pohřeb, orientován ve směru S-J, byl označen jako objekt 270 a byl uložen pod delší stěnou této nadzemní stavby. V objektu číslo 192 byla nalezena koňská lebka ve výplni, kůň byl zřejmě zabit, byla mu odřata hlava a uložena do tohoto objektu jako obětina v rámci nějakého rituálu. Zvláštností je, že v tomto objektu byla v superpozici nalezena i skrčená lidská kostra. Byly nalezeny v blíže neurčeném, žlabem vymezeném objektu. Celý řemeslnický areál je rámcově datován do středohradištního období (Dostál 1993, 36, 42, 50).

Pohansko je zcela určitě spojeno s pohanskými rituály. V poloze velmožského dvorce, na místě pozdějšího kostela, který zde byl postaven v první polovině 9. století, stávala pravděpodobně pohanská svatyně. Pozůstatky dřevěné ohrady okolo kostela nasvědčují tomu, že tady tato ohrada stála ještě před samotným vznikem kostela, který byl jistě záměrně vybudován právě na klíčovém místě pohanského kultu. Právě jižně od velmožského dvorce, na místě bývalého žárového pohřebiště, bylo odkryto pohřebiště kostrové, kde se nachází i dva pohřby koní. Oba

dva leželi na levém boku, jeden z nich byl orientován ve směru JZ-SV, druhý SZ-JV. Nachází se na okraji pohřebiště několik metrů vzdáleni od lidských hrobů (Macháček – Pleterski 2000, 12, 14).

Je možné, že nalezené kostry z řemeslnického areálu představovaly tzv. stavební obětinu. V tomto případě bylo uložení mrtvého koně nebo jeho části spojeno s postavením stavby, jejímž obyvatelům snad měl ceněný kůň přinést štěstí. Nález části hřiběte z jižního předhradí a nálezy koní u velmožského dvorce však na první pohled nic společného nemají. Hřibě uložené v jámě u zemnice a koně na pohřebišti spojuje jen jakási představa rituálu a výjimečnosti uloženého zvířete.

6. 2. Krčmaň – Za hatí, okr. Olomouc

V roce 2000 na této lokalitě proběhl záchranný výzkum. Bylo objeveno 144 sídlištních objektů (z čehož 8 patří do doby bronzové), 3 lidské hroby a jeden hrob koně. Podle keramického materiálu můžeme lokalitu datovat od 8. do začátku 10. století. Převážná část keramického souboru však spadá do 9. století. Hrob koně byl označen jako objekt 46. Kůň ležel na pravém boku, orientován byl hlavou k jihu, nohy měl pokrčené, hodně přitažené k tělu. Jáma byla oválného tvaru, orientovaná ve směru S-J. Je uvedeno, že v jámě byl objeven jeden atypický střep obecně z doby hradištní. Objekty, které neobsahovaly datovací materiál, však podle horizontální stratigrafie řadíme do středohradištního období, do 9. století. Na lokalitě zřejmě bylo více hrobů, snad celé pohřebiště, které bylo ale zničeno těžbou šterku. Pohřebiště patřilo ke středohradištní osadě (Tajer, 2001b, 3-6).

6. 3. Letonice – okr. Vyškov

Záchranný výzkum na této lokalitě, která se nachází v areálu JZD v Letonicích, probíhal v letech 1986-1987. Lokalitu nelze přesně charakterizovat, byly nalézány jak různé sídlištní jámy, tak ve vyšších částech svahu hroby a ještě výše nad tím také síla. Krom toho byla zjištěna jedna pec a jeden zahloubený objekt, nejspíše chata. Je možné, že lokalita byla využívána ve funkci kultovního areálu. Zvláštností je jáma ze středohradištního období, která svým tvarem a velikostí vypadá jako zásobní, označena jako objekt 3/87. U dna byly nalezeny kosti drobného zvířete, výše poté úplná kostra kura domácího a v úrovni největší výdutě kostra koně (Obr. V). V tomto případě se zřejmě nejedná o pietní uložení koster. Kůň, stejně jako

další dvě zvířecí kostry, byl do této jámy hozen. Byl objeven v místě největší výdutě jámy, byl tam tedy uložen jako poslední z těchto tří zmiňovaných zvířat. Podobných objektů bylo na lokalitě Letonice více, i když v žádném už nebyly nalezeny celé zvířecí kostry. Bylo zde několik jam, opět takových, které připomínaly zásobnice, ve kterých byly nalezeny zlomky zvířecích kostí a lidské lebky. V další jámě, v objektu označeném jako 3/86, bylo naházeno pět lidských koster (z toho jedna byla dětská) spolu s pohozenými dvěma zvířecími kostrami. Je zde tedy určitá podobnost s objektem 3/87. Dá se předpokládat, že s těmito lidmi i zvířaty bylo takto zacházeno v jakémisi rituálu. Tyto „zásobní jámy“ ležely na lokalitě nahoře ve svahu, umístěné nad hroby (Drozdová – Šedo 2004, 223-225). K jakému účelu sloužily, to se nedá rozhodnout, jisté je, že jako jámy k uschování obilí zřejmě používány nebyly. Na této lokalitě můžeme tedy pozorovat pozůstatky po jakémisi pohanském zacházení s mrtvými, jak s lidmi, tak se zvířaty. Je možné, že tito lidé znamenali pro zbytek společnosti to stejné, co zvířata. Typické je takové vnímání v otrokářských společnostech, kde je otrok pro svého pána často méně cennější než zvíře. Ne v každém případě, kdy bylo nějak posmrtně zacházeno s koněm, se jednalo o pietní uložení koňské kostry. Ale nález z lokality Letonice může být dalším důkazem důležitosti koně a jeho funkci v náboženských rituálech, které zřejmě nejsme schopni plně pochopit.

6. 4. Mikulčice-Klášteřisko, okr. Hodonín

Poloha Klášteřisko se nachází zhruba 400 m na sever od 6. mikulčického kostela, výzkum zde byl zahájen v roce 1954. Místo leží poměrně vysoko, takže i při zvýšené hladině vody zůstávala plošina v bezpečí. V roce 1968 byl odkryt pozůstatek po dřevěné stavbě, která byla vymezena žlabem. V okolí i přímo uvnitř objektu vymezeného žlabem byly objeveny kostrové hroby, v jeho východní části byli nalezeni tři pohřbení koně (Klanica 1985a, 475-476). Zjištěnou částí objektu byla dřevěná palisádová ohrada, celý objekt bývá díky pohřbům koní označován jako kultovní. Obdobná stavba byla nalezena při výzkumu slovanského nížinného hradiska z 9. století Groß Raden v Německu¹. I tam byly nalezeny zbytky dřevěné

¹ Dřevěná palisádová ohrada, datována Z. Klanicou do 9. století a označená jako kultovní pohanská svatyně, byla podrobena kritice M. Hladíka (Hladík 2010, 101-118). Svým výzkumem došel k závěru, že na základě stratigrafie si nemůžeme být jisti datací ohrady do 9. století. Taktéž interpretace dřevěné ohrady jako kultovní stavby už překračuje informační potenciál nálezů. Jedná se tedy podle něj o

stavby, uvnitř které byly uloženy koňské lebky (Klanica 1985a, 485). První dvě koňské kostry byly objeveny na okraji objektu 712b, jak se označuje série jam vyplňující východní část objektu (Kavánová 1999, 67). Třetí kůň leží mimo objekt vymezený žlabem. První kostra koně ležela 60-70 cm hluboko. Kůň ležel na levém boku s pokrčenými končetinami a orientovaný hlavou k severu. Nad jeho hřbetem byly objeveny vedle sebe ležící kosti lidských nohou, které byly zapadlé mezi krčními obratli koňské kostry (Obr. VI). Kůň byl uložen na okraji jámy v době, kdy byla už zasypaná. Kousek vedle, u stejného objektu 712, byla objevena druhá kostra koně. Také tento kůň spočíval na levém boku a přední nohy měl pokrčené (Obr. VII). Dolní části jeho předních nohou byly rovnoběžné s vnitřní výplní žlábků, byl tedy uložen pečlivě u okraje. S tímto koněm byla v jámě uložena i lidská kostra tak, že mu na zadních nohou spočívala lebka. Tento druhý kůň i člověk byli orientováni v klasickém směru Z-V a byli do jámy uloženi ještě než byla zasypaná. Na dně objektu byla vyhloubená jamka, ve které byla uložena useknutá lidská noha. U tohoto koňského hrobu byly nalezeny 3 zlomky tyglíků. Jámy se v této části objektu vzájemně propojovaly a mísily (Klanica 1985a, 476-481). Kousek vedle, ale už mimo objekt vymezený žlábkem, byla nalezena třetí kostra koně, jejíž zadní část překrývala jiný lidský hrob. Koňská kostra tento lidský hrob nenarušovala, protože ležela asi 30 cm nad ním (Klanica 1985a, 494). V objektu 712 byl uložen např. i člověk na boku se skrčenými nohama nebo člověk orientován ve směru J-S.

Osídlení na Klášteřisku spadá zřejmě do předvelkomoravského období, blízko třetí koňské kostry byly nalezeny dva bronzové lité náramky, které se v 9. století nevyskytují a je proto možné uvažovat o osídlení již v 8. století. Skupinu hrobů, které respektují dřevěný objekt, je možné zařadit do 9. století. Naopak do mladší fáze, do přelomu 9. a 10. století se řadí skupina hrobů, které objekt nerespektují. Rámcově se podle nálezů stavba datuje do 9. století (Klanica 1985a, 484). Je možné, že stavba sloužila k nějakým náboženským činnostem pohanského kultu, což by potvrdzoval právě pohřeb tří koní, i jejich vzájemné propojení s pohřby lidskými či zvláštní nakládání se zemřelými na celé lokalitě Klášteřisko. Zajímavostí je, že tato dřevěná stavba má stejnou půdorysnou dispozici jako tzv. knížecí palác v Mikulčicích (který je datován do 9. století), a to i včetně orientace na světové

pozůstatek jakési dřevěné stavby, jejíž významem a funkcí si nemůžeme být jisti. Jakési pohanské rituály nám však dokládají pietně pohřbení koně i zvláštní zacházení s lidskými ostatky, jejichž uložení se právě v poloze Klášteřisko často vymyká tradičnímu uložení.

strany (Klanica 1996, 104), z čehož je možné usuzovat o vzájemné propojenosti obou objektů.

6. 5. Mutěnice-Zbrod, okr. Hodonín

V roce 1975 zde byl zahájen archeologický výzkum. Bylo objeveno slovanské sídliště ze 7. - 10. století a také několik nálezů laténských. Na této lokalitě nebyl objeven klasický pohřeb koně, ale pečlivě uložené části koňského těla. Jedná se o lebku a kosti dolních končetin (v anatomickém pořadí), které byly uloženy v malé okrouhlé, poměrně mělké jamce (Obr. VIII). Tato jamka byla označena jako objekt 140 a nacházela se jen asi šest metrů od slovanské nadzemní chaty. Kostí byly úhledně složeny, napřed byly do jamky uloženy kosti koňských končetin a na ně pak položena koňská lebka (Klanica 2008, 117). V tomto případě se jako nejpravděpodobnější jeví uložení koňských kostí jako projev nějakého pohanského rituálu. Zvláštností této lokality je také objev jámy, ve které byla pohřbená dvě malá prasátka. Je jisté, že se na tomto sídlišti prováděly jakési rituály spojené s uložením zvířete či jeho části do země (Klanica 2008, 38).

6. 6. Olomouc-Nemilany 1

Pohřebiště z 9. až 10. století bylo objeveno v roce 1999. V poloze Na kopci byly mezi 54 lidskými hroby prozkoumány také 3 koňské hroby, které jsou označeny jako H35, H36 a H38. Pietně uložení koně se našli v těsné blízkosti lidských hrobů, avšak lišili se svou orientací. Zatímco lidé byli uloženi ve směru Z-V, jak je u Slovanů obvyklé, koně byli uloženi ve směru V-Z (Kalábek 2009, 150). Leželi v jámách se skrčenými nohama, zvláštností je, že neleželi na boku, jak bývá obvyklé, ale na břiše. Z fotografie hrobů H35 a H36 je patrné, že byli uloženi s hlavou skloněnou a opřenou hubou o zem (Obr. IX, Obr. X). Kůň v hrobě H38 měl hlavu pravděpodobně normálně položenou na bok, nebo byl uložen stejně jako koně v hrobech H35 a H36, ale půdním posunem se sesula i jeho hlava (Kalábek 2001, Tab. 22). Jednalo se o dva hřebce v nejlepší věku, jeden byl starý 3 roky a druhý 10 let, a o jednu klisnu starou 15 let. Ta na rozdíl od těchto dvou hřebců měla na kloubech artrózu a pravděpodobně proto silně kulhala. Hroby byly bez jakékoli vnitřní úpravy a bez milodarů. Nejen pietně uložení koně, ale také nálezy ostruh,

šavlí a meče dokládají přítomnost bojovníků na tomto pohřebišti (Kalábek 2001, 5-6).

6. 7. Sporné lokality Náměšť na Hané a Přítluky

Na lokalitě Náměšť na Hané byl také objeven pohřeb koně, ale je počítán do předvelkomoravského období. Ačkoli byl nalezen na pohřebišti datovaného z větší části do velkomoravského období, je zde doloženo i 8. století. Koňský hrob byl umístěn blízko hrobu, ve kterém byla jako milodar uložena dvouuchá amfora. Právě kvůli této nádobě byl hrob datován do 8. století, s tím, že amfora má analogie na avarských pohřebištích. Z tohoto důvodu byl i pohřeb koně zařazen do předvelkomoravského období. Jelikož zde byl nalezen další hrobový celek, který má analogie také na slovansko-avarských pohřebištích 8. století (trojhrob, jeden ze zemřelých byl pohřben jakoby v sedě), je zařazen hrob koně do stejného období jako předešlé dva nálezové celky. V tomto případě nebyla provedena dokumentace koňského hrobu a kostí, které nebyly ani vyzvednuty (Dohnal 1991, 221-224). Problém je v tom, že tedy přesně nevíme, do jakého období koňský pohřeb zařadit. Zmiňuji to proto, že to bylo problémem i na jiných lokalitách. V tomto případě byl však kůň nalezen jak mezi hroby ze střední doby hradištní, tak hroby z předchozího období.

Ze slovanského sídliště v Přítlukách (okres Břeclav), se uvádí pohřeb koně snad s prasetem. Tento hrob byl nalezen v roce 1953. Dokladem je ale pouze fotografie (č. neg. 3758), která je uložena v archivu AÚ Brno a datace je blíže neurčená. Proto není jisté, zda tento koňský pohřeb spadá přímo do doby středohradištní (Klanica 2008, 227-228).

7. Pohřby psů ve střední době hradištní na Moravě

Byl to kuň, kdo pro staré Slované ztělesňoval symbol bohů a byl znakem právě vznikající společenské vrstvy, elity, kterou představovali bojovníci na koni jako družina panovníka. Lze si ale představit, že pokud byl pes s člověkem už od paleolitu, hrál důležitou roli pro člověka i ve střední době hradištní. Byl významným pomocníkem při honech a ochránce a hlídač lidských obydlí. Zjistila jsem tři lokality (Tab. 4), kde bylo ve sledovaném období naloženo s mrtvým psem způsobem, který buď odpovídá pohřbu, nebo jakémusi rituálnímu obřadu s mrtvým zvířetem.

Tab. 4

Lokalita	Počet jedinců	Hrobová jáma	Sídlištní objekt
Břeclav-Líbivá	5	ano	ne
Břeclav-Pohansko	5	ne	ano
Velké Bílovice	1	ne	ano

7. 1. Břeclav-Líbivá

Výzkum na této lokalitě probíhal v letech 1995-1998 a bylo zde objeveno polykulturní naleziště zahrnující osídlení od pravěku až do novověku. Nejintenzivnější osídlení této lokality spadá do středohradištního období. Právě v této době lokalita představovala zemědělské zázemí Pohanska, které je od Břeclavi-Líbivé vzdálené pouhých 5 km (Macháček 2001, 44). Z tohoto období bylo objeveno 37 sídlištních objektů, včetně dvou zemnic, a pět pohřbů psů. Ze středohradištního období nebyly nalezeny jiné hroby, pouze těchto pět psích pohřbů. Psi byli uloženi buď v sídlištních jamách, nebo v plytkých jamkách, které se nacházely těsně pod povrchem (Macháček 2001, 42). V případě dvou koster, které byly značně porušeny, se nedá přesně říci, jak byly uloženy. Dá se ale předpokládat, že všichni psi byli uloženi stejně, tedy na boku s pokrčenými končetinami. Podle obrázku se zdá (Macháček 2001, 48), že psi byli orientováni ve směru SV-JZ, nebo JZ-SV (Obr. XI). Byli uloženi jak na levém, tak na pravém boku. Velikost jam je různá, průměr jámy se pohybuje od 1 metru do velikosti 2 metrů. Jelikož tato lokalita představovala zemědělské zázemí, je možné, že tyto psi byli např. tak dobrými strážci stád, že si zasloužili být pochováni.

7. 2. Břeclav-Pohansko

V poloze jižní předhradí bylo objeveno několik jam (objekt 61, 243, 356), u nichž není jasné, k jaké funkci byly využívány. V objektu 243 byly objeveny čtyři kostry psů. Jáma byla poměrně velká a hluboká a nacházela se v těsné blízkosti zemnice. Kromě čtyř psů bylo nalezeno několik střepů, uhlíků, zlomků železa a celá nádoba. K jakému účelu jáma sloužila, to nevíme, možná se jednalo o odpadní jámu (Vignatiová 1992, 44). Je ale dost pravděpodobné, že tito psi nezemřeli najednou a dost možná se proto jedná o obětovaná zvířata. Co se týče celé nádoby, zajímavostí je, že např. na lokalitě Břeclav-Líbivá byly několikrát objeveny celé nádoby umístěné v zásobnicích ze starohradištního období (Macháček 2001, 40), zřejmě sloužily jako symbol, který má zajistit dobrou úrodu. Nádoba má tedy v objektu se čtyřmi pohřbenými psi nějaký, zřejmě symbolický význam. Podle mně se tedy nejedná o hospodářskou jámu, jak ji zařadila vedoucí výzkumu (není mi jasné, proč objekt 61 a 243 zařadila mezi hospodářská zařízení a objekt 425 do kategorie ostatní sídlištní objekty, když ani u jednoho si nemůžeme být interpretací jisti), ale spíše o jámu s jakýmsi náboženským podtextem. Další kostra psa byla nalezena v objektu 425. Byla uložena ve východní části velké, mělké jámy (Vignatiová 1992, 44). Podle obrázku (Vignatiová 1992, 234) byl pes orientován ve směru SV-JZ a ležel na pravém boku s pokrčenými končetinami.

7. 3. Velké Bílovice – okr. Břeclav

V roce 1975 zde bylo objeveno velkomoravské kostrové pohřebiště a desítky sídlištních objektů, výzkum zde začal o rok později. Objekt 57, v němž ležela kostra psa, byl od pohřebiště vzdálen asi 80 metrů a nacházel se mimo zkoumanou plochu. V této poměrně velké a hluboké jámě bylo kromě kostry psa objeveno množství kostí různých zvířat, struska, mazanice a zlomek středohradištní nádoby (Měřínský 1984, 54, 62). Pes byl v době úmrtí starý asi jeden rok a měl zhojenou ránu na čelní kosti (Drozdová – Šedo 2004, 226) a byl uložen na pravý bok. Objekt 57 byl vyhodnocen jako sídlištní objekt obsahující mršiny zvířat. Kousek od něj byl objeven podobný objekt, z jehož výplně pochází koňská pánev. Blízko těchto dvou objektů, které byly částečně poničeny rekultivací, byla nalezena pec se zlomky středohradištních nádob (Měřínský 1984, 62). Objekt obsahuje množství kostí nejrůznějších zvířat, ovšem

pouze kostra psa je celá, v anatomickém uspořádání, očividně do tohoto objektu uložena.

8. Analogie na lokalitách v Bajči a Borovcích

Jedná se o dvě slovenské lokality, které jsou velmi podobné lokalitám moravským, co se týče pohřbů koní a psů. Bývají uváděny jejich podobnosti s moravskými lokalitami, proto považují za vhodné se o nich více zmínit.

8. 1. Zvířecí pohřby v Bajči

Lokalita Bajč se nachází na jihozápadním Slovensku v okrese Komárno. Byla zkoumaná v letech 1987-1994. Osídlení této lokality bylo datováno do 6. - 11. století, v mladší fázi osídlení, z 8. - 10. století bylo objeveno přibližně 21 objektů, ve kterých byla uložena zvířata (47 jedinců). Zvířecí kostry byly nalezeny v zásobních jámách, v plochých jámách, v jámách, které nebyly blíže určeny a jedna kostra pochází z jámy umístěné v příbytku (snad stavební oběť). Nejčastěji byl v jámách uložen pes, na druhém místě to byl dobytek a na třetím kůň.

V objektu 18 (zřejmě se jedná o zásobnici) byly objeveny dvě kostry koně, přičemž jedna z těchto koster byl teprve plod a druhá patřila jedinci starému zhruba 13 let. Také v dalším objektu 50 byl objeven kůň; jednalo se zřejmě o hrob. Kostra byla zachována celá, pouze hlava byla porušena novověkým příkopem. Kůň ležel na pravém boku s pokrčenými končetinami a byl orientován V-Z. V objektu 62 byl také uložen kůň. Tento jedinec byl do jámy nejspíše vhozen, protože zadní část jeho těla se nacházela pod trupem a hlavou. Objekt 65a byl určen jako hrob, byl zde uložen kůň na pravém boku, nacházel se zhruba uprostřed jámy a byl u něj nalezen přeslen a korálek. V objektu 88, zřejmě v zásobní jámě, bylo spolu s koněm objeveno 6 psů a 5 kusů dobytka. Kostra koně nebyla zachována celá.

Objekt 10, který byl určen jako zásobní jáma, obsahoval dvě kostry psa. Oba dva jedinci nebyli v době úhynu starší jednoho roku; jeden z nich ležel na pravém boku a poloha druhého nebyla určena. I v objektu 51, taktéž v zásobnici, byl objeven pes uložený na levém boku. V už zmiňovaném objektu 88 bylo objeveno spolu s dalšími zvířaty i šest psů, zajímavostí je, že v pěti případech se jednalo o plod, takže zde bylo pohřbeno pět nenarozených štěňat spolu s jedním, už dospělým psem. Také v objektu 93 byly objeveny tři kostry psů a dvě kostry patřící dobytku; v této jámě byly objeveny i zbytky žernovů. Taktéž v objektu 304 bylo spolu se psem objeveno více zvířat, pes ležel na levém boku orientován V-Z. V objektu 319, nejspíše v zásobní jámě, byl také uložen pes. Dvě blíže neurčené jámy, označené

jako objekty 746 a 904, také obsahovaly uloženého psa. Pokud to archeozoologické určení umožnilo, byly nalezené psí kostry označené jako samčí.

Celkově na lokalitě Bajč dominují pohřbená nedospělá zvířata, přičemž podíl plodů je poměrně vysoký (27% z celkového počtu jedinců). Zvláštností také je, že se na lokalitě objevují v jámách jak hospodářská zvířata, tak zvířata, která se ke konzumaci používala velmi málo (kůň a pes) a také divoce žijící zvířata (liška, jelen, jezevec a tchoř – od každého byl objeven jeden jedinec). Zvířata byla do jam vhozená prakticky hned po své smrti, protože se na jejich kostech nenašly stopy po okousání psem či jiným zvířetem, jak by tomu bylo, kdyby ležely mršiny nějakou dobu na povrchu. Stopy po okousání měly pouze zvířata z objektu 12, kde byla uložena pouze hospodářská zvířata (ovce, koza, prase). Některé z jam možná sloužily jako skladovací prostor v zemi, jiné možná obsahovaly odpad, ale většina ze zvířat byla patrně do jam uložena jako oběť nadpřirozeným silám či bohům. Co se týče dvou pohřbů koní v objektech 50 a 65a, ty byly objeveny v blízkosti bojovníckých hrobů, takže je možné, že tito koně patřili některým ze zde pohřbených bojovníků (Miklíková – Ruttkay 2003, 207-214). Nález objektů s vhozenými zvířaty ve mně budí dojem jakéhosi obětiště. Pes bývá považován za ochránce před zlými silami a naopak obětování ovce či kozy mohlo mít souvislost se zárukou dobré úrody. Dva pohřby koní snad souvisely s mrtvými bojovníky a ostatní koně naopak mohli představovat obětinu bohům například jako záruku pro vítězství v boji.

8. 2. Pohřby koní v Borovcích

Lokalita Borovce leží na západě Slovenska. Výzkum na tomto pohřebišti, které leží v intravilánu obce, probíhá od roku 1986. Bylo zde objeveno 425 kostrových hrobů a dva hroby koní. Počátek pohřebiště zřejmě spadá do 8. století, nejmladší hroby náleží do 11. - 12. století. Pro starší část pohřebiště jsou typické tzv. výklenkové hroby. První pohřeb koně byl objeven v severozápadní části pohřebiště, umístěn mezi výklenkovými lidskými hroby, které hrob koně respektovaly. Druhý byl umístěn taktéž ve starší části pohřebiště, ale v jiné skupině hrobů, spíše v jižnější části pohřebiště. První kostra koně byla uložena v obdélníkové jámě s rozměry 245x105 cm a hloubkou 120-150 cm. Byla tedy velká tak akorát, aby se do ní tento zhruba dvacetiletý hřebeček vešel. Je však zajímavé, že kostra koně byla do jámy uložena poměrně křivě. Přední částí těla se kůň velmi těsně dotýkal kratší strany

jámy a naopak za zády měl poměrně velký volný prostor. Ležel na pravém boku, přední končetiny měl pokrčené a zadní natažené směřující šikmo ven z jámy. Vše nasvědčuje tomu, že lidé, kteří koně pohřbívali, měli velké problémy s uložením těla, což může být následkem mála zkušeností s pohřbíváním tak velkého zvířete. Zřejmě si koně přidržovali lany za zadní nohy a převalili ho do jámy, pravděpodobně pak už neměli sílu nebo se jim nechtělo namáhavě zvíře posouvat a upravovat jeho polohu tak, aby se do jámy vešlo, a nechali mu proto zadní končetiny trčet ven. Kůň byl orientovaný ve směru J-S, zatímco okolní lidské hroby byly orientované ve směru Z-V. V superpozici nad koněm byl objeven dětský hrob bez milodarů. Na sever od pohřbeného koně se nacházel blíže nespecifikovaný polozahloubený objekt (Staššíková-Štukovská 2001, 376).

Druhý hrob koně byl součástí jiného, výklenkového lidského hrobu. Jednalo se o zhruba osmnáctiletého hřebce, který se nacházel v nepravidelné jámě, jejíž součástí byla šachta výklenkového hrobu. Kůň byl do hrobu původně uložen s odřezanou hlavou, protože lebka se nacházela položená na žebrech a to v blízkosti pánve. Končetiny měl pokrčené a jedna zadní noha mu chyběla. Hrob koně a šachta výklenkového hrobu byly vyhloubeny ve stejnou dobu a kůň ležel na zřícené klenbě výklenku. Ve výklenkovém hrobě byl člověk uložen ve zvláštní poloze, ležel na boku, trupem spočíval na břiše, ruce měl skrčené pod trupem a nohy taktéž skrčené. Stejně jako kůň byl orientovaný ve směru SZ-JV. Ani v koňském, ani v lidském hrobě nebyly nalezeny žádné milodary. Taktéž výklenkový hrob byl nepravidelných rozměrů (Staššíková-Štukovská 2001, 378).

Je evidentní, že se oba koňské pohřby od sebe velmi odlišují a k jejich uložení vedly pravděpodobně pokaždé jiné důvody. Ve druhém případě se snad jedná o pohřeb koně s člověkem, ale jeho uložení zřejmě nad výklenkovým lidským hrobem se vymyká zvykům na avarsko-slovanských pohřebištích. Pro prvního koně byla zvolena jiná orientace než pro okolní lidské hroby, tato situace není neobvyklá, koňské hroby mívají jinou orientaci než lidské (např. Olomouc-Nemilany 1); naopak druhý kůň byl orientován stejně jako člověk ve výklenkovém hrobě, taktéž ostatní lidské hroby měly shodnou orientaci. I tento fakt naznačuje, že ve druhém případě se jedná o uložení koně spolu s člověkem. Podobnou situaci nacházíme např. v Mikulčicích-Klášteřsku, kde byli uloženi koně orientováni pokaždé jinak. Jeden z těchto koňských pohřbů byl také součástí jiného lidského hrobu a kůň i člověk v něm byli orientováni stejně.

9. Deponování lidských jedinců v sídlištních objektech

Tento jev se objevuje v různých obdobích pravěku a to s různou intenzitou, v malé míře i v raném středověku počínaje střední dobou hradištní (Lutovský 2001, 242). Je to jeden ze způsobů nestandardního uložení mrtvého, někteří badatelé tento způsob pohřbení srovnávají s tzv. protivampyrickým opatřením. Tyto sídlištní objekty obsahující uloženého člověka se nevyskytovaly pouze na sídlištích, ale v menší míře i na pohřebištích. V takovém případě se nejedná o regulérní hroby, ale sídlištní objekty umístěné u pohřebiště nebo na pohřebišti. Tito lidé nebyli do těchto objektů pohřbeni, ale spíše uloženi, deponováni (Hanuliak 1997, 157). Co se týká protivampyrického zásahu, myslím si, že se v těchto případech o takové opatření nejedná. Není zde patrna žádná snaha nějakým způsobem zabránit mrtvému k navracení. Naopak, pohození, v některých případech uložení mrtvého těla, nejčastěji do zásobní jámy, která zřejmě přestala plnit svou funkci, připomíná buď nějaký rituál spojený s náboženskými představami, nebo prosté zbavení mrtvého jedince, který nebyl pro společnost důležitý nebo se v něčem vymykal soudobým představám, a proto nebyl pohřben na pohřebišti. Jedná se však o jev poměrně výjimečný, proto je jeho interpretace složitá. Podobně jako u rituálně pohřbených koní a psů, nebo u hromadně vhozených zvířat do zásobních jam, je i u lidských pohozenců obtížné nalézt příčinu a důvody, které vedly k takovému jednání. Propast tisíce let, která nás dělí od tvůrců těchto rituálů, je těžké překlenout. V našem podvědomí se důvody těchto jednání nezachovaly, a proto se interpretace podobných nálezů může omezit na naše dohady. Podle některých badatelů je možné hledat vysvětlení například v ozbrojeném přepadení osady, ve spěchu vykonaném pohřbu, je možné také uvažovat o protivampyrickém zásahu nebo se ojediněle může jednat i o lidskou oběť (Lutovský 2001, 242). Ovšem některé případy se takto interpretovat nedají, protože na kostech nebyly zjištěny žádné stopy po násilném chování či po násilné smrti, navíc se často ani příčina smrti určit nedá.

9. 1. Objekt 6/86 v Letonicích, okr. Vyškov

Lokalita Letonice na Vyškovsku však nabízí i jinou možnost vysvětlení. V několika sídlištních jámách, většinou zásobnicích, byly objeveny celé zvířecí kostry, které tam byly vhozeny, lidské lebky a v jedné jámě byly spolu s vhozenými zvířecími kostrami objeveny i vhozené lidské kostry. Jedná se o objekt 6/86. Tato

zásobní jáma byla hluboká asi 150 cm a největší průměr měl rozměr zhruba 120 cm. Bylo v ní naházeno pět jedinců, včetně jednoho dítěte, spolu se dvěma zvířecími kostrami a dalšími nálezy (Obr. XII). Zvláštní je i způsob uložení těchto koster a zasypání jámy, který vypovídá o záměrné lidské činnosti, vykonané zřejmě v jednom časovém úseku. Dno jámy bylo postupně zahazováno hlínou, až došlo k vyplnění spodní třetiny, v této situaci byl do jámy vhozen člověk, pak se pokračovalo s výplní objektu a poté tam byl vhozen další člověk. Poté se opět jáma zasypávala, až se dosáhlo největšího průměru. Na obvod jámy byla uložena zvířecí kostra (pravděpodobně prasečí), poté, ve směru hodinových ručiček, byla uložena další lidská kostra, vedle další zvířecí a pak opět lidská. Tento kruh uzavíral těžký železný předmět, který tam byl také uložen, a uprostřed byly položeny tři skořápky vajec (typicky nález, symbolický předmět uložený do hrobů bez rozdílu pohlaví, věku či společenského postavení). Na tom všem byly naházené kameny. Ve výše položené části výplně byla uložena kostra malého dítěte, možná novorozence, která se ale nezachovala celá, protože vyšší části této nálezové situace byly porušeny bagrem. Nahoře se také nacházel žernov, který zřejmě uzavíral ústí zasypané jámy. V jámě se také v jedné vrstvě objevovalo velké množství uhlíků a ojediněle střepy datované do střední doby hradištní. Antropologická analýza určila, že tito čtyři jedinci, hození do jámy a zasypání, byly dvě ženy a dvě děti. Ženy se dožily středního věku, zhruba 37-46 let, děti byly ve věku 7 a 12 let. Obě dvě ženy i děti měly ve velmi špatném stavu chrup, prodělaly nejrůznější záněty a nemoci, které naznačují chudokrevnost a nedostatek potravy. Starší z dětí mělo zlomenou ruku a dvě žebra, vše nakonec zahojeno (Drozdová – Šedo 2004, 223-225). Podle všech těchto příznaků je jasné, že neměly vyhovující životní podmínky. Není znám způsob jejich smrti, ani zda byly spolu spřízněny. Je však zde jistá podobnost s objektem 3/87, kam byly vhozeny tři zvířecí kostry (jedna z nich blíže neurčená, dále kur domácí a v místě největší výdutě to byla kostra koně). Stejně jako objekt 6/86 byla i tato jáma s pohozenými zvířecími kostrami naplněna a zasypána zřejmě ve stejném časovém úseku.

Oba dva objekty vykazovaly vlastnosti zásobních jam, které byly takto využity zřejmě po splnění jejich původní funkce. Jedná se tedy o dvě jámy, k jejichž naplnění zvířecími a lidskými kostrami vedly zřejmě stejné nebo velmi podobné důvody. Je zde patrné, že s těmito lidmi bylo zacházeno stejně jako s uhynulými zvířaty. Pokud ke vhození zvířecích koster do objektu 3/87 vedly nějaké náboženské důvody, pak se pravděpodobně můžeme domnívat, že takové motivy vedly i

k pohození lidí do objektu 6/86. Naopak, pokud objekt se zvířecími kostrami byl pouze odpadní, pak zřejmě měl takovou funkci i objekt s lidskými jedinci. To by vedlo k domněnce, že tito lidé neměli velkou cenu, měli tak nízký společenský status, že byli vhozeni do bývalé zásobnice, stejně jako zvířata. Vysvětlení je možné najít v jejich společenském postavení. Třeba se jednalo o otroky, u kterých se jejich majitelé po jejich smrti rozhodli je pohřbít, ale s jejichž pohřbem si nechtěli dávat práci a proto byli vhozeni do bývalých zásobnic.

Podobný nález pochází i ze slovanské osady z Palonína, okres Šumperk, kde byla na dno zásobní jámy (jednalo se opět o obilnici, která v době uložení mrtvé už nesloužila svému původnímu účelu) pohřbena starší žena (ve věku 30 až 40 let). Uložena byla na pravém boku ve skrčené poloze (Goš – Kapl 1986, 186).

Na pohřebišti ve Starém Městě Na Valách byl objeven lidský hrob (27/91), který byl umístěn na okraji pohřebiště. Tento hrob byl překryt neúplnou kostrou nějakého velkého, zřejmě lesního zvířete. Zoologická analýza však zatím nebyla provedena (Galuška 2004, 83).

9. 2. Studna z Velkých Bílovic

V místech předpokládaného vstupu na velkomoravské pohřebiště byl objeven studnovitý útvar (označen jako objekt 5). Byl zahlouben do písku do hloubky 365 cm a zřejmě byl nějakým způsobem ohrazen. Respektoval sousedící pohřebiště a na základě několika střepů ho, stejně jako nekropoli, můžeme datovat do střední doby hradištní. Kvůli své poloze v těsné blízkosti pohřebiště nebyl vyhodnocen jako zásobní jáma. Vymletý prstenec ve stěně objektu naznačuje, že se pravděpodobně jednalo o nezpevněnou studnu. Důvod umístění studny do vstupu na pohřebiště je vysvětlován tím, že pro slovanské náboženské rituály měla studánka, případně studna s vodou symbolický význam. Voda mohla hrát nějakou očištnou úlohu v pohřebních rituálech. V hloubce asi 230 cm byly objeveny kosti ovce a několik centimetrů nad tím, v hloubce 210-180 cm, byla objevena pohozená lidská kostra. Tento člověk byl v době své smrti starý 16-18 let, pohlaví nebylo možné určit. Byla u něj zjištěna poměrně výrazná zubní vada – srostlé přední řezáky. Kostra ležela přibližně metr nade dnem, na zásypových vrstvách, v době jejího vhození tedy objekt už funkci

studny zřejmě neplnil (Měřínský 1984, 47-48, 61-62). Podobně jako v Letonicích byl tento člověk vhozen do sídlištního objektu, který už nebyl používán ve funkci, kterou původně měl, navíc spolu s ním tam bylo hozeno i zvíře.

9. 3. Analogie na Slovensku

Na Slovensku není deponování lidských ostatků v sídlištních objektech ve střední době hradištní natolik jev okrajový, jako tomu je na Moravě, ačkoli frekvence jejich výskytu je také poměrně nízká. Takové nálezy jsou z příslušného období známé ze 14 slovenských lokalit. Ve většině případů jsou tyto objekty objeveny na sídlištním areálu, ale objevují se i v menší míře na pohřebištích. V takovém případě se však nejedná o hrobovou jámu, ale o sídlištní objekt, do kterého nebyl mrtvý pohřben, ale prostě uložen. Mezi objekty mají převahu zásobnice, které v době deponování mrtvého jedince pravděpodobně neměly svou původní funkci (Hanuliak 2006, 378). Takto byli deponováni muži i ženy, v menší míře se objevují i děti. Ve většině případů byla těla uložena do 20 cm ode dna objektu, tedy v jeho spodní části. Dominuje uložení na boku, častěji na levém než na pravém, v menší míře také na zádech (Hanuliak 1997, 168-169). Nemyslím si, že uložení těl v těchto nálezových situacích má nějakou vypovídací hodnotu, přihlédneme-li k faktu, že pravděpodobně byla většina takto deponovaných jedinců do objektu hozena, tudíž jejich poloha je výsledkem náhody. Opět jsou takto deponováni jedinci vysvětlováni jako oběti válečných střetnutí. V tom případě by se pravděpodobně jednalo o těla nepřátel, která byla tímto způsobem uložena do zásobních jam z důvodu nenáročnosti takto vykonaného pohřbu.

9. 4. Otroci na Velké Moravě?

Deponování lidských jedinců do sídlištních objektů by se dalo vysvětlit jejich nízkým společenským statusem, možná měli tito jedinci v tehdejší slovanské společnosti úlohu otroků. Interpretace těchto objektů je ztížena jejich malou frekvencí, s jakou se objevují (Lutovský 2001, 242). Malá četnost objevů objektů s pohozenými lidskými jedinci může být dána stavem výzkumu. Ovšem zdůvodnění, že se jednalo o otroky, není nemožné.

Historické prameny obsahují malý počet zmínek o otrocích na Velké Moravě či o tzv. trzích Moravanů. V 10. století byl trh s otroky praktikován v Čechách,

jednalo se dokonce o jeden z ekonomických pilířů raného českého státu (Lutovský 2001, 245). Není proto vyloučeno, že se, v rámci nejrůznějších kontaktů Velké Moravy s přemyslovskými Čechami, obchodování s otroky na západ rozšířilo právě z Velké Moravy. Evropa ve svých začátcích dědila ze zkušeností antického světa, který se při utváření raně středověké Evropy pomalu rozpadal. Otrokářství bylo základním kamenem Římské říše, je proto velmi pravděpodobné, že hrálo určitou roli i ve vytváření nových společností na území střední Evropy. „Zotročený člověk byl podle Dušana Třeštíka jediné atraktivní zboží, které v té době mohla střední Evropa arabskému světu nabídnout.“ (Galuška 2003, 75). Otroci byli na území Velké Moravy patrně spíše slovanského původu než cizího, protože prodávání nepřátel do otroctví s sebou neslo riziko jejich návratu v čele vojsk. Podle všeho ale nebyl trh s otroky nějakým způsobem závažný pro ekonomiku velkomoravské říše; praktikoval se zřejmě jen v omezené míře (Galuška 2003, 76-79).

Ačkoli se v historických pramenech zmínky o otrocích na Velké Moravě vyskytují, v archeologických nálezech se jedná o jev doložený jen v omezené míře. Jediným hmatatelným dokladem můžou být železná otrocká pouta nasazovaná člověku na krk či končetiny, která se však snadno dají zaměnit s pouty na zvířata. Kovová pouta pochází z lokality Brno-Líšeň z hradiska Staré zámky a také z hrobu z jednoho z velkomoravských center – ze Starého Města. V tomto případě však byla pouta stále upevněna na lidské kostře. Tomuto dospělému jedinci obepínala lýtkové a holenní kosti obou dolních končetin. Jelikož je ale málo pravděpodobné, že by pán svého otroka pohřbil, a navíc s cennými železnými pouty, byl tento objev vyhodnocen jako protivampyrické opatření (Galuška 2003, 83-84). Dalším, novým dokladem otroctví na Velké Moravě by však mohly být právě nálezy pohozených lidských jedinců v zásobnicích. Co se týče domněnky, že by pán svého otroka nejspíše nepohřbil, můžeme přistoupit na skutečnost, že se mohlo jednat o dobrého či oblíbeného otroka, s jehož tělem chtěl jeho pán naložit alespoň trochu pietně. Podobně jako v případě koní či psů, protože otrok byl přece jen druh majetku. A možná ještě i méně než věrný a hodnotný kůň či pes.

10. Závěr

Střední doba hradištní je velmi zajímavé období, ve kterém se událo několik změn, které můžeme díky archeologickým nálezům pozorovat. Jedná se o postupný přechod od žárového pohřbívání ke kostrovému. Pronikání křesťanství na Moravu, které bylo velmi pozvolné a postupně odbourávalo pohanské představy, které se promítaly i do pohřebního ritu. Vznik nové společenské vrstvy bojovníků a zrod a pád nového mocenského útvaru – Velká Morava.

Křesťanství a původní náboženské představy Slovanů se spolu neustále střetávaly, což můžeme pozorovat i ve způsobu zacházení se zemřelým člověkem. Vznikají nové kostelní hřbitovy a dochází k postupnému posouvání pohřebišť ke kostelům. Na druhou stranu se v hrobech neustále objevují milodary, dochází k občasnému pohřbívání zvířat, někteří zemřelí lidé, kteří vzbuzovali strach, jsou pohřbeni zvláštním způsobem, který se vymyká klasickým slovanským představám, objevují se také pohozené lidské kostry v sídlištních objektech. Po pádu Velké Moravy na začátku 10. století zřejmě došlo k nové vlně pohanské obnovy. Pohanské rituály, které se neustále dodržovaly, a které se nám v pohřebním ritu dochovaly, bývají označovány jako pohanská reakce proti pronikání křesťanství (snad se jednalo o snahu udržet staré tradice) nebo jako společenské inovace Velké Moravy (Drozdová – Šedo 2004, 227-228). Tato nepevnost v otázce víry, kdy jsou udržovány jak křesťanské, tak pohanské zvyky, mohla být důvodem vnitřní nepevnosti Velké Moravy a ve svém důsledku to tak mohla být i příčina jejího pádu po Svatoplukově smrti (Klanica 1996, 110).

Stejně jako nálezy ostruh a mečů či jiných zbraní v hrobech bojovníků, můžou být i nálezy pohřbených koní projevem přítomnosti bojovnické družiny. Tak tomu je nejspíše v případě lokality Břeclav-Pohansko či Břeclav-stará Břeclav 2, kde se dokonce jednalo o tzv. jezdecký hrob, kdy byl bojovník a kůň pohřbeni spolu do jednoho hrobu. Také v případě lokalit Mikulčice-Klášteřisko a Kostelisko a Olomouc-Nemilany 1 nám pohřby koní dokládají přítomnost vojenské družiny. Většina z objevených pohřbených koní se nacházela na pohřebišti mezi lidskými hroby, či v jejich těsné blízkosti. V několika případech byla pohřbena pouze část koňského těla, jako na lokalitě Mutěnice-Zbrod, kde byla uložena lebka a části končetin do malé okrouhlé jamky. V takovém případě se jistě jedná o doklad pohanského rituálu. Podobně i v Břeclavi-Pohansku, v poloze řemeslnický areál, kde

byla kostra koně objevena pod konstrukcí nadzemní stavby, či v dalším objektu nalezená lebka. V těchto případech měl kůň funkci tzv. stavební obětiny. V případě lokality Letonice byl kůň objeven v zásobní jámě spolu s kostmi dalších dvou zvířat. Takový nálezný se pravděpodobně nedá interpretovat jako pohřeb, každopádně zde byl kůň úmyslně deponován, zřejmě opět v rámci jakéhosi rituálu, což nám napovídají i další skutečnosti zjištěné na této lokalitě. Byla zde objevena další zásobní jáma, podobná objektu, který obsahoval koňskou kostru, ve které byli vhozeni lidé spolu se zvířaty. Celý tento objekt má podobu jakési rituální jámy, která byla lidmi a zvířaty naplněna v poměrně krátkém čase a zasypana. Podle všeho tito lidé, kteří byli takovým způsobem deponováni, měli velmi nízký společenský status. V tomto případě zastávali stejnou funkci jako zvířata.

Tyto náleznové okolnosti, spolu i s jinými lokalitami obsahujícími pohozené lidské jedince v sídlištních jámách, nabízejí i jinou možnost vysvětlení, než ta, která bývá obecně přijímána. Nemusí se vždy jednat o jedince, kterých se společnost bála, protože v takovém případě bychom nejspíše pozorovali i nějaký protivampyrický zásah, ani se nemusí jednat o oběti válečného střetnutí, tím spíše, že často nebývá zjištěna příčina smrti a na kostech se neobjevují stopy po násilí. Mohlo se jednat o otroky, kteří ve velkomoravském prostředí jistě existovali a jejichž stopy nejčastěji spatřujeme v nálezných železných pout. S těmito lidmi bylo zacházeno podobně jako se zvířaty, což odpovídá zacházení s otroky. Pro svého pána měli podobnou cenu jako zvíře. Mohlo se stát, že byl otrok pro svého pána natolik užitečný či prostě oblíbený (podobně jako pohřbený kůň či pes), že se po jeho smrti rozhodl ho uložit do nějakého vhodného objektu, jakým mohla být právě již nepoužívaná zásobní jáma. Ve většině případů se jedná o zásobní jámu, která sloužila ke skladování obilí (tedy obilnice), jak tomu nasvědčují zbytky zrn. Vždy byl ale do ní dotyčný jedinec uložen v době, kdy už používána nebyla.

Pohozeného lidského jedince známe i z lokality Velké Bílovice. Opět byl tento člověk vhozen do sídlištního objektu. V tomto případě však nešlo o zásobnici, ale zřejmě se jednalo o studnu. Na této lokalitě se nachází i objekt, v němž byla uložena kostra psa. Pohřby psů jsem zjistila na 3 moravských lokalitách. Zatímco ve Velkých Bílovicích a Břeclavi-Pohansku byli tito psi objeveni v sídlištních objektech, v Břeclavi-Líbivě bylo objeveno pět regulérních psích hrobů. Zajímavé je, že v objektu 243 z Břeclavi-Pohanska, který obsahoval kostry čtyř psů, byla objevena celá nádoba. Celé nádoby se nacházely i ve výplni slovanských zásobnic

z Břeclavi-Líbivé. Nádoba má zřejmě nějaký symbolický význam, z čehož se dá vyvodit i symbolický význam celého objektu.

Téměř všechny nalezené koňské a psí pohřby neobsahovaly žádné milodary. Občasné nálezy střepů či jiných artefaktů objevených u těchto zvířecích pohřbů není možné interpretovat jako milodar. Snad jen zlomky tyglíků objevené u koňské kostry v Mikulčicích-Kláštěřisku by bylo možné za milodar považovat. Navíc byla na dně tohoto koňského hrobu vyhloubená jamka, do které byla uložena useknutá lidská noha. Teprve na tento nález byl kůň uložen. Je možné, že se v tomto případě jedná o milodar v podobě lidské nohy uložený v koňském hrobě.

Pozorujeme tedy pietní zacházení s uhynulým koněm i psem, které je v některých případech na lepší úrovni než zacházení s mrtvým člověkem. Důvody, které vedly k pohřbení koně či psa, mohly být jak náboženské – rituální, tak to mohly být důvody obyčejné, které vedou člověka k tomu, že pohřbí svého oblíbeného zvířecího služebníka.

11. Resumé

There were a lot of changes in the Middle Hillfort period in Moravia which reflected in the dealing with dead bodies of humans and animals. The Slavs created a potent power structure – Great Moravia – and were about to except the Christianity religion. Part of the society still practised their pagan religion. For the Slavs was horse an exceptional and respectable animal and had part in the pagan religious cult. Whereas in the neighbourhood of Moravia the findings of buried horses with his masters aren't rare, there is only a small number of findings of buried horses in Moravia which can be considered as a burial. And in most cases there was buried a horse without his master. Some of these horses were buried in separate graves in the burial site, some of them were buried as a part of some ritual. Also in a dealing with dead bodies of dogs we can observe a behaviour which means that also these animals were in some cases considered as an exceptional animal and deserved to be buried.

We can see that sometimes the Slavs made an effort to bury animal but no to bury a human. At few locations was found a person which was thrown into a storage pit, with no symptom of reverent treatment. These people had certainly a low social status, it may be slaves which served to their masters so well, that they deserved to be buried. These findings can be considered as an archaeological proof of existence of slaves in Great Moravia.

12. Literatura a elektronické zdroje

Literatura:

Dobroruka, L. J. – Kholová, H. 1992: Zkrocený vládce stepí. Praha.

Dohnal, V. 1991: Slovanská pohřebiště na Olomoucku. Časopis Slezského zemského muzea 49, série B, 220-246.

Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.

Dostál, B. 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku. In: Kordiovský, E. – Štarha, I. et al. (ed.), Jižní Morava 1993, Vlastivědný sborník 29. Brno, 31-53.

Dostál, B. – Vignatiová, J. 1979: Břeclav-Pohansko 1979. Přehled výzkumů 1979, 37-39.

Drozdová, E. – Šedo, O. 2004: Úvodní informace o objektu 6/86 s pohozenými lidskými a zvířecími kostrami z doby velkomoravské v Letonicích. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttkay, M. (ed.), Ve službách archeologie V, Brno, 223-235.

Dušek, J. 1996: Kůň ve službách člověka (středověk). Praha.

Galuška, L. 2003: O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (ed.), Dějiny ve věku nejistot. Praha, 75-86.

Galuška, L. 2004: Velkomoravské hroby revenantů ze Starého Města. In: Fusek, G. (red.), Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra, 81-90.

Goš, V. - Kapl, V. 1986: Slovanská osada u Palonína, okr. Šumperk. Archeologické rozhledy 38, 176-204.

Hanuliak, M. 1997: K problematike skeletov ľudských jedincov zo sídliskových objektov. Slovenská archeológia XLV, 157-182.

Hanuliak, M. 2006: Výnimočné formy inhumácie v stredoveku a novoveku. Archaeologia historica 31, 371-385.

Hladík, M. 2010: Zur Frage der heidnischen Kultstätte in „Těšický les“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: Poláček, L. – Maříková-Kubková, J. (ed.), Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno, 101-122.

Kalábek, M. 2001: Nemilany 1. [Nálezová zpráva.] Olomouc, Archeologické centrum.

Kalábek, M. 2009: Hradištní lokality objevené na trase dálničního obchvatu Olomouce (1999-2005). In: Dresler, P. – Měřínský, Z. (ed.), Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Brno, 150-157.

Kavánová, B. 1999: Mikulčice – sídliště na „Klášteřisku“. Přehled výzkumů 40 (1997-1998), 65-125.

Klanica, Z. 1985a: Mikulčice-Klášteřisko. Památky archeologické LXXVI, 474-539.

Klanica, Z. 1985b: Vorbericht über die Ergebnisse der 32. Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín). Přehled výzkumů 1985, 35-36.

Klanica, Z. 1996: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: Marsina, R. – Ruttkay, A. (ed.), Svätopluk 894-1994. Nitra, 93-138.

Klanica, Z. 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště, díl I. Brno.

Klanica, Z. 2008: Mutěnice-Zbrod. Zaniklé slovanské sídliště ze 7. - 10. století. Brno.

Kouřil, P. 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (ed.), Dějiny ve věku nejistot. Praha, 110-145.

Lutovský, M. 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.

Lutovský, M. 2009: Oheň v pohřebních obřadech raně středověkých Slovanů. Živá archeologie. (Re)konstrukce a experiment v archeologii 10, 3-6.

Macháček, J. 2001: Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav-Líbivá 1995-1998. In: Měřínský, Z. (ed.), *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana I/2000*. Konference Pohansko 1999. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko. Brno, 39-62.

Macháček, J. – Pleterski, A. 2000: *Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik)*. *Studia mythologica Slavica* 3, 9-22.

Měřínský, Z. 1984: Sídlištní objekty, jámy, kúlové jamky a žlábký prozkoumané při výzkumu velkomoravského pohřebiště u Velkých Bílovic (okr. Břeclav). *Archaeologia historica* 9, 39-63.

Měřínský, Z. 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha.

Michna, P. 2010: Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2009. *Vlastivědný věstník moravský* LXII, 375-396.

Miklíková, Z. – Ruttkay, M. 2003: Archeozoologická analýza depónií zvierat zo stredovekého sídliska v Bajči. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Unger, J. (ed.), *Ve službách archeologie IV*. Brno, 207-216.

Staššíková-Štukovská, D. 2001: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávanía staromoravských a nitrianských Slovanov. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (ed), *Velká Morava mezi*

Východem a Západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Brno, 371-388.

Poulik, J. 1949: Staroslovanské pohřebiště u Dolních Věstonic na jižní Moravě. Archeologické rozhledy I, 130-131.

Poulik, J. 1950a: Jižní Morava, země dávných Slovanů. Brno.

Poulik, J. 1950b: Výsledky výzkumu na staroslovanském pohřebišti u Dolních Věstonic. Archeologické rozhledy II, 22-31.

Rulf, J. 1996: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 32, 115-124.

Tajer, A. 2001a: Krčmaň (okr. Olomouc). Přehled výzkumů 42, 214.

Tajer, A. 2001b: Krčmaň. [Nálezová zpráva.] Olomouc, Archeologické centrum.

Tejral, J. 1993: Za dob velkého neklidu (doba stěhování národů). In: Podborský, V. (ed.), Pravěké dějiny Moravy. Brno, 471-503.

Unger, J. 2002: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. - 16. století. Brno.

Unger, J. 2008: Archeologie středověku. Odraz života lidí v archeologických pramenech. Hradec Králové.

Vignatiová, J. 1992: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno.

Zábojník, J. 2004: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava.

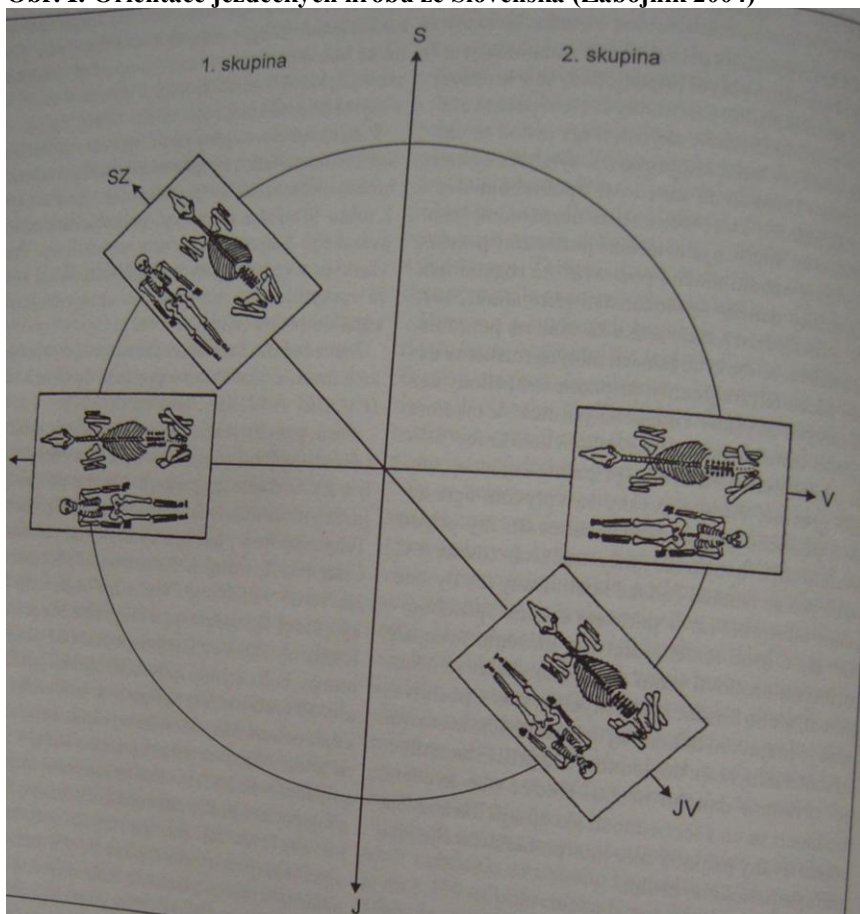
Elektronický zdroj:

Bučinová, E. 2011: Vlka si ochočili už lovci mamutů [online]. [citováno 1. 2. 2012].

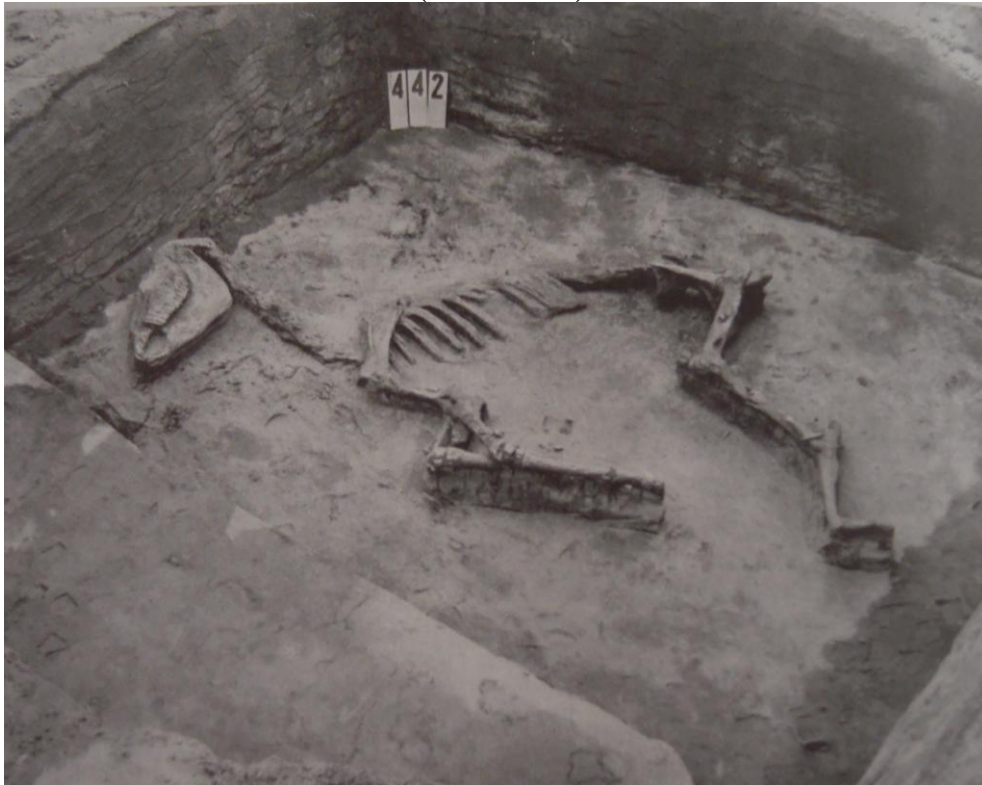
Dostupné z WWW: < <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/> >.

13. Obrázková příloha

Obr. I: Orientace jezdeckých hrobů ze Slovenska (Zábojník 2004)

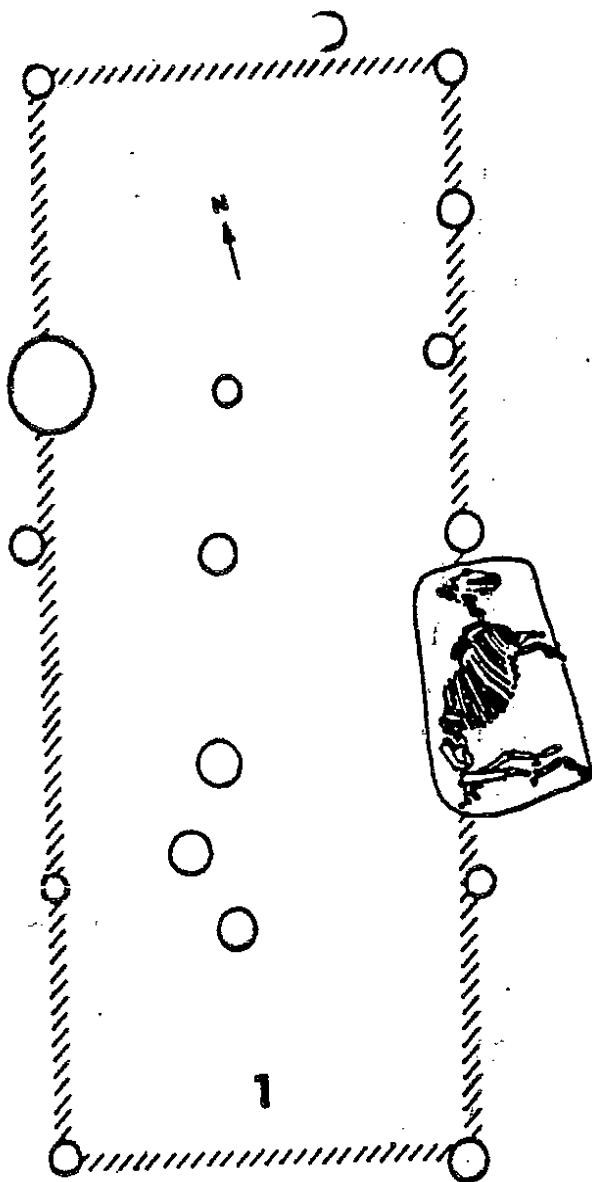
Obr. II: Dolní Věstonice- hrob koně (Pouлік 1950a)

Obr. III: Prušánky - hrob koně porušen meliorační rýhou (Klanica 2006)

Obr. IV: Břeclav-Pohansko, řemeslnický areál (Dostál 1993)

Obr. V: Letonice- kůň v objektu 3/87 (Drozdová, E. – Šedo, O. 2004)

Obr. VI: Mikulčice-Klášteřísko, 1. kostra koně (Klanica 1985a)

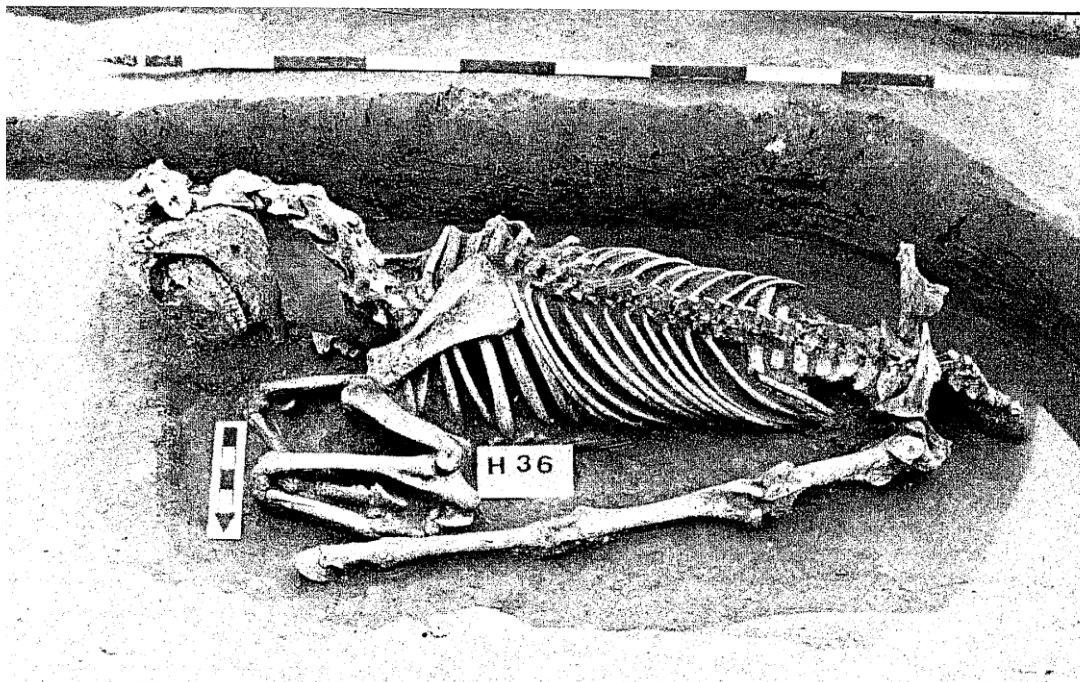
Obr. VII: Mikulčice-Klášteřisko, 2. kostra koně (Klanica 1985a)

Obr. VIII: Mutěnice-Zbrod – lebka uložená v jamce, pod ní uložené kosti končetin (Klanica 2008)

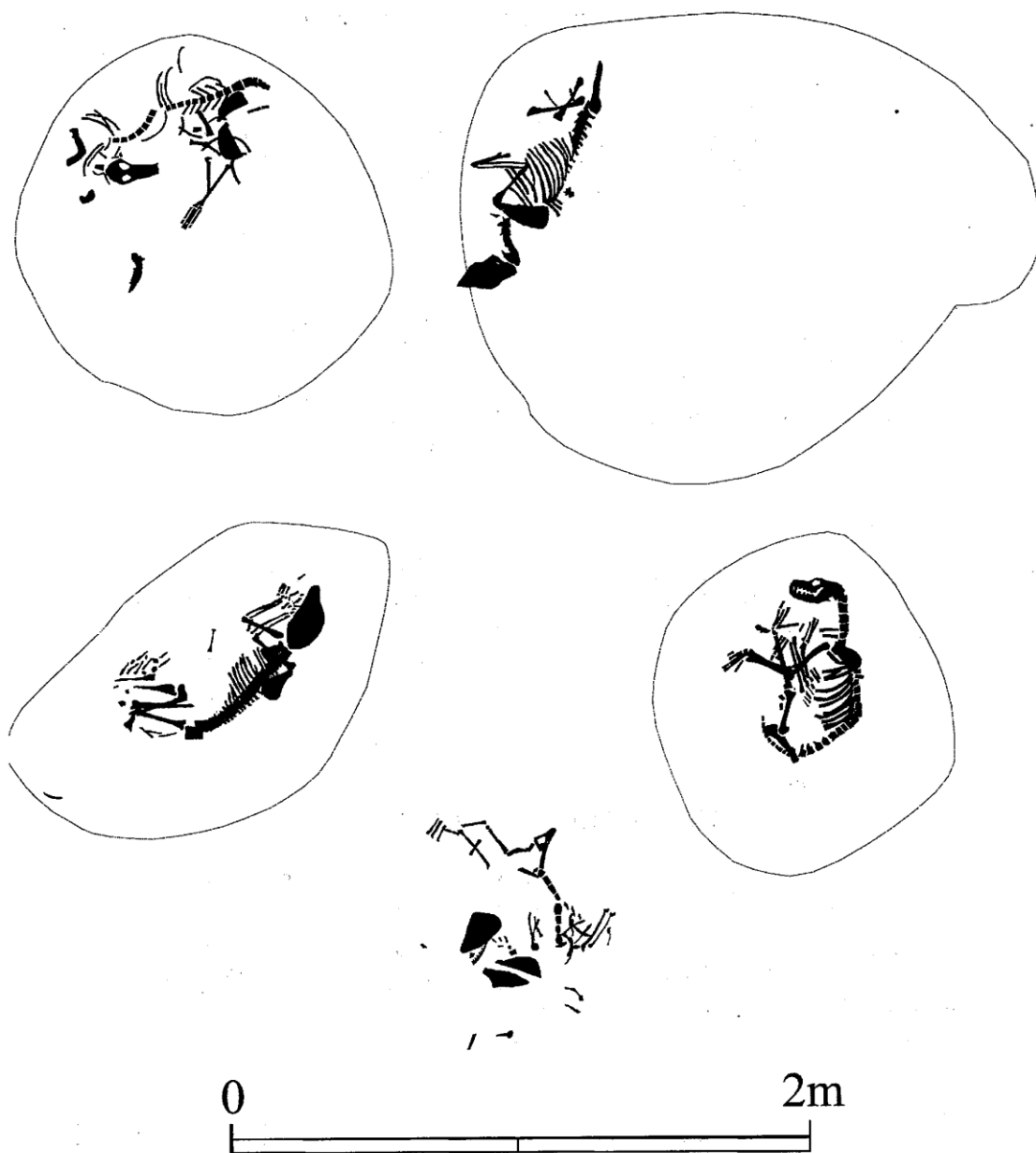
Obr. IX: Olomouc-Nemilany 1, kůň, objekt H36 (Kalábek 2001)

Obr. X: Olomouc-Nemilany 1, kůň, objekt H35 (Kalábek 2001)

Obr. XI: Břeclav-Libivá, pohřby pěti psů (Macháček 2001)

Obr. XII: Letonice, objekt 6/86 – dvě lidské a jedna zvířecí kostra na obvodu největší výdutě (Drozdová, E. – Šedo, O. 2004)

